

Tóth Gyula:

Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései

Tartalom

I. Előljáróban	1. p.
II. Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságának kezdetei	3. p.
1. Kovács Máté debreceni egyetemi könyvtári évkönyvbeli tanulmányai	3. p.
2. Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet előkészítő bizottságának élén	7. p.
3. 1954-ben megalakult az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága, 1955-ben újból megjelent a Magyar Könyvszemle	8. p.
4. A könyvtáros kézikönyve a könyvtártudományról	14. p.
III. Kovács Máté és a bibliológia	14. p.
1. Képzési törekvései részeként jelent meg a bibliológia	14. p.
2. Az 1960-as anketon elmondott bibliológiai koncepciójának lényege	16. p.
3. A Könyvtártudományi Bizottság és az 1961. 4. számtól a Könyvszemle irányváltása	19. p.
4. Az 1960-as tanulmánya és az antológia a bibliológia próbája volt	22. p.
5. Molnár Pállal közös munkájuk hozadéka (1963-1968)	24. p.
6. Kovács Máté 1963 után társtudományokon is próbálgatta a bibliológiát	29. p.
7. Kovács Máté kandidátusi disszertációja	32. p.
8. A disszertáció utáni írások	37. p.
IV. Kovács Máté törekvéseinek utóélete	44. p.
1. Az 1972 utáni képzési törekvések	45. p.
2. Mátrai László a könyvtártudomány tagadója	47. p.
3. A hazai bibliológia újjáéledése az 1980-as években	48. p.
4. Horváth Tibor az új kézikönyv kapcsán a könyvtártudományról	52. p.
Summa	53. p.

I. Előljáróban

A hazai könyvtári gondolkodás nem sokat törődött/ik a könyvtártudomány problémájával. A 19. század végétől kiváló könyvtárosaink átvették és magyarították a külföldi nézeteket. A könyvtártudomány fogalmat évszázada használták/ják, noha az nálunk mindmáig nem bevett tudomány. Létét Szabó Ervin vitatta, jóllehet Kovács Máté tőle (is) eredeztette bibliológiai

felfogását.¹ 1945 után az egyetemi képzés megindulása, a könyvtárügy hiányzó jogszabályi háttérének pótlása igényelte az elméleti alapokat. 1954-ben lehetőség nyílt bejutni az akadémiai keretek közé az MTA Könyvtártudományi Főbizottságának a megalakításával² – ámde ez sem járt elfogadásával, noha az MTA I. osztálya felajánlotta az aspirantúráját.

Sokat írtam Kovács Mátéről, de bibliológiájáról szólót nem. Más tevékenysége részeként szóba került.³ A népművelésről, tájékoztatásról, olvasás- és könyvtárszociológiáról szóló és más tanulmányaiban is használta a bibliológiát. Egyérelmű, az 1960-ban előadottakat a bibliológiáról nem tekintette lezártnak, az antológia, az előadásával egyidejűleg közölni kezdett tanulmánya⁴, tantervi reformjai⁵ mind bibliológiai alapúak, de nem lezártak.

Eredetileg „Kovács Máté tudománya a bibliológia” címet terveztem. Ám Molnár Pállal levelezve maga hívta fel a figyelmet, első könyvtárelméleti tanulmánya⁶ a könyvtár

¹ Kovács Máté a bibliológia kifejezés használatát 1960-ban javasolta a tágabb könyvtártudomány, vagyis a könyvtudomány jelölésére, majd 1967-ben elkészült, 1968-ban megvédett kandidátusi disszertációjában azzal indokolt, hogy már Szabó Ervin is használta az írásbeliség egészének jelölésére, olyan összetett fogalom nevéül, amely az írás, olvasás, könyv és könyvtári kultúra ismeretanyagát egészében felöleli. Szabó Ervin 1903-ban írt Curriculum vitae-jében saját, addigi bibliológiai működéséről volt szó, 1902-ben a Magyar Könyvszemlében Arnim Graesel Handbuchjáról írt ismertetésében könyvtártudományról, a könyvtárnok „speciális tudományos szakképzettségéről”, a könyvtárnok irodalmi tevékenységéről volt szó, amely sajátos feladatát képezi, ill. a magyar bibliológiai irodalom kapcsán említette a kifejezést. Bibliológiáról szóló írása nem volt.

² Kovács Máté írta 1966. szeptember 4-i levelében Molnár Pálnak: „Mátrai és én vittük keresztül a MTA bizottság megalakítását s az öreg [Kóhalmi Bélát TGY] beültettük [az elnöki székbe].

³ Több írásomban szóba került, legrészletesebben a Kovács Máté-centenáriumra készült Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangodi Ágnes. Debrecen, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2007. 160-183. p. című adatfeltáró írásban jeleztem, hogy Kovács Mátéban 1957-ben már felmerült egy írás-, könyv- és könyvtárkultúra történetét feltáró munka ötlete és ezt a később részletesebben kifejtett bibliológiai szemlélet alapján tervezte elvégezni. Írásomban közöltem levelét, amelyet Csúry István 1967-ben megjelent nagyszabású bibliográfiai elméleti tanulmánya kapcsán küldött, s amelyben a bibliológiai szemléletnek erre a területre való kiterjeszhetőségéről írt. 2009 januárjában a Kiss Árpád Műhely felkérésére, arra a kérdésre, abszolút pedagógus volt-e Kovács Máté, választ adni próbáló vitaindítóból készült tanulmányban (Fél évszázad története és a Kovács Máté-kutatások helyzete, feladatai. = Könyvtári Figyelő, 2009. 3. sz. 428-444. p.) külön fejezet szolt Iskolát teremtett-e a bibliológiával? kérdéstről. Akkor azt hangsúlyoztam, hogy munkásságával a tudománnyá válás útját egyengette. Úgy láttam, hogy Fülöp Géza és más tanítványai inkább gondolkodásában követték, s Fülöp akadémiai doktori disszertációja is inkább „reciprok” bibliológia. (Kovács Máté kandidátusi disszertációját 2016-ban megismerve kiderült számomra, hogy 1967-ben már ő is – miként Fülöp – az olvasás felől közelítette meg a bibliológiát. Erről később bővebben lesz szó!) Tanszékvezetői küzdelmeit feltárva (Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 751-776. p.), a könyvtártudomány (bibliológia) kérdésével mint oktatási problémával foglalkoztam, s melyből az derült ki, hogy olyan képzést teremtett, mely bibliológiai szemléletű volt, de nyitott volt minden új iránt (olvasáskutatás, dokumentáció stb.)

⁴ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3.sz. 229-254. p., 4. sz. 361-381. p. és 1961. 1. sz. 1-43. p.

⁵ Ehhez lásd Az egyetemi könyvtárosképzés továbbfejlesztése. (Tervezet) Kiad. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszék [Bp.] 1961. KMK. Soksz. 71 p.; valamint Az egyetemi könyvtárosképzés célja, tanterve és programja. Kiad. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszék. Bp. [1963.] 32 p. soksz. Törekvéseihez ld. további tanulmányait, így Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1969. Bp. 1970. 10-130. p., valamint Uő.: Könyvtárosképzés. = Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945-1970. Bp. 1972. 589-602. p.

⁶ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy időszzerű kérdései. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1953. Debrecen 1954. 59-136. p.

társadalmi szerepéről már minden korábbinál részletesebb volt és szerinte ezt vitte tovább Kóhalmi és Varjas is.⁷ 1968-ban, kandidátusi vitája során adott válaszában jelezte, témájával mintegy két évtizede foglalkozik. Tehát könyvtárelméleti munkásságának kezdetei az 1940-50-es évek fordulójára tehetőek, debreceni könyvtárigazgatói korától foglalkoztatta a téma.⁸ Ez azt jelenti, Kovács Máté könyvtárelméleti munkássága két szakaszra osztható. Az első szakasz terméke a törvényerejű rendelet, a könyvtárügy rendszerbe szervezése. Ehhez az első impulzusokat VKM államtitkár korából hoz(hat)ta: a Sebestyén Géza által előkészített jogszabály⁹ parlamenti előadója volt (de abból nem lett jogszabály). Könyvtárigazgatóként érzékelhette, az 1952-es minisztertanácsi határozat részben oldotta meg a jogi problémákat. E hiány pótlását, az új jogszabály elméleti előkészítését szolgálták első ezirányú tanulmányai.¹⁰

Könyvtártudományi törekvéseit 1956-tól az egyetemi légkör inspirálta: meg kellett erősíteni az egyetemi könyvtárosképzés elméleti/tudományos megalapozottságát. 1957-ben papírra vetette első vázlatát a bibliológiáról, erre a már tervezett antológia elméleti alapjául is szüksége volt. Nincs rá adat, de valószínűsíthető, a frankofon Kovács Máté tudatosan választotta a francia (Gabriel Peignot) könyvtártudományi megközelítését. 1957-től párhuzamosan haladt a bibliológia értelmezése az antológia elméleti alapjának lerakásával, az 1945 utáni könyv- és könyvtárkultúra feldolgozásával. Mindebből fakadt bibliológiai felfogásának elméleti alapvetése az 1960 júniusában tartott könyvtártudományi ankéton.

II. Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságának kezdetei

1. Kovács Máté debreceni egyetemi könyvtári évkönyvbeli tanulmányai

Kovács Máté könyvtárosi ismereteit pályakezdőként a debreceni egyetemi könyvtárban, Nyíregyházán és Debrecenben iskolai könyvtárosként¹¹, majd államtitkárként szerez(het)te

⁷ Idéztem Kovács Máté és Molnár Pál (nemcsak) tudományos barátsága című tanulmányom 23. lapján.. Olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján www.kovacsmatealapitvany.hu a 2015. november 10-én rendezett ünnepség híradásához kapcsolódóan.

⁸ „Mintegy két évtizede hogy ezzel a témakörrel behatóbban foglalkozom [...Az opponensek] megállapításai éppen jókor érkeztek, most kerülhet sor a tárgykörben végzett részlet vizsgálódások egybefoglalására, így a munka legnehezebb szakaszában lehetett segítségemre.” Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában c. kandidátusi disszertációjának védésekor, 1968. szeptember 2-án kelt Válasz az opponensi véleményekre. [Köpeczi Béla, Rózsa György voltak az opponensek.] Lásd Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a disszertáció melléklete.

⁹ Sebestyén Géza: Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Bp. 1968. 581-612. p.

¹⁰ Ezt erősítette meg Futala Tibor: Kovács Máté és a magyar könyvtárügy. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 27- 38. p. A törvényerejű rendeletben játszott szerepéről így írt: „Kovács Mátét az 1952-es minisztertanácsi könyvtárügyi határozat nem elégítette ki. Befejezetlen, nem egészen következetes konstrukciónak tartotta, s úgy látta: ideje volna egy átfogóbb, monumentálisabb architektúrát létrehozni a könyvtárügynek. [...] Már a debreceni KLTE könyvtárának évkönyvei 1953. évi kötetében felreppenti az átfogóbb jogszabály gondolatát és elgondolásának indoklását.” (35. p.)

¹¹ Tóth Gyula: Kovács Máté útja a könyvtárügybe. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2009. 8. sz. 46-56. p.

beosztottjától, Sebestyén Gézától.¹² Legfőképpen debreceni egyetemi (és közben akadémiai) könyvtárigazgatói poszton a gyakorlatban és a szakirodalomból merítette ismereteit.¹³

Művelődéspolitikai attitűdjéből következ(het)ett felismerése: a könyvtárosok ne csak (másik) szaktudományukat műveljék, de könyvtártudományt is. Ezt nemcsak szorgalmazta könyvtárigazgatóként, személyes példával is szolgált, s megteremtette 1954-től az akkori szűkös viszonyok között is a publikációs lehetőséget, a szerény rotációs egyetemi könyvtári évkönyv életrehívásával. Egyetemi és akadémiai könyvtárigazgatóként, az Országos Könyvtárügyi Tanács tagjaként felismert(het)e a könyvtárügy országos problémáit, szervezetlenségét, az együttműködés hiányát. Első könyvtári témájú írása az általa létrehozott évkönyvben jelent meg.¹⁴ Ebben Kovács Máté a törvényerejű rendeletről így írt¹⁵: „*A korszerű könyvtár ma már nem elégszik meg az emberi művelődés írásos, főként többszörözött dokumentumainak összegyűjtésével és megőrzésével [...] a könyvtár és a könyvtárügy a közművelődés, a termelés és a kutatás egyik legjelentősebb eszközévé vált és korszerű kifejlesztése éppen olyan alapvető művelődéspolitikai feladat, mint az iskolai oktatásé, a filmé és a színházé, sajtóé vagy a rádióé. [...] a könyv és a könyvtár messze megelőzi a többi kulturális eszközt és alkalmat, [...] szorosan a kötelező oktatáshoz kapcsolandó.*” Az 1953-as egyetemi könyvtári évkönyvbe írt tanulmányában leszögezte¹⁶: „*A könyv és a könyvtárak, sőt az egész könyvtárügy művelődéspolitikai helyzete és jelentősége [...] teljes mértékben tisztázatlannak tekinthető. Nincs kialakult és általánosan elfogadott felfogás arról, mi a könyvtár és a könyvtárügy helye és jelentősége művelődéspolitikánkban a művelődés egyéb lehetőségeihez és eszközeihez képest.*” Kovács Máténak ezt az írását és a következő évkönyvben megjelentet¹⁷ az 1956-os tvr. előkészítő tanulmányainak tekinthetjük. Sőt, ide sorolható az a harmadik is, amely már a tvr. közzététele után jelent meg.¹⁸

¹² Tóth Gyula: Sebestyén Géza a közkönyvtárügy megújítója (is). = Könyvtári Figyelő, 2011. 4. sz. 699-720. p.

¹³ Ez utóbbiakhoz lásd Korompai Gáborné: Kovács Máté, mint a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója. = Könyv és Könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 53-66. p.; Fülöp Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. (Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója.) = Uo. 41-52. p.; Futala Tibor: Kovács Mátéra emlékezve és emlékeztetve = Uo. 83-85. p. Futala Tibor: Kovács Máté és a magyar könyvtárügy. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. 27-38. p.; Bényei Miklós: Kovács Máté életútja. = Bényei Miklós: Kovács Máté. Tudós tanárok – tanár tudósok. Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár, 2005. 30-38. p.

¹⁴ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. (Részlet „A magyar könyvtárpolitika időszerű elvi kérdései” c. nagyobb tanulmányból) = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1953. 1. r. Debrecen, 1954. 59-136. p.

¹⁵ Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 181-201. p. Az idézet a 187-188. lapról való

¹⁶ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései i.m. Az idézet a 112. lapról.

¹⁷ Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954. Debrecen, 1955. 109-143. p.

¹⁸ Kovács Máté: Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955. Debrecen, 1956. 29-90. p. és klny is.. Ezt ismertette Szabó Györgyné: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1955. =

Kovács Máté 1966. szeptember 4-én kelt, Molnár Pál hagyatékából előkerült levelében ajánlotta Molnár Pál figyelmébe, hogy tanulmányozza első tanulmányának 65-80. lapja közötti részeket. Ott írta: „Régen [...] a könyvet elsősorban, mint az emberi művelődés írott emléket, főként múzeális értéket gyűjtötték, óvták és őrizték. A könyvtárak zöme nem is az új kiadványokra, hanem régi kéziratokra, régi és ritka könyveikre volt büszke. Ezzel szemben ma a könyv és könyvtár fontos közüggé vált: egész kulturális és gazdasági fejlődésünk szempontjából fontos társadalmi funkciót tölt be. Egyfelől, mint a társadalmi nevelés eszköze, másfelől mint közvetlen munkaeszköz [...]. A könyvtár könyvmúzeumból [...] a társadalom különböző tevékenységeinek aktív támogatójává vált.”¹⁹ Kovács Máté gyökeresen új könyv- és könyvtárfelfogást képviselt. „A könyv és könyvtár társadalmi szerepe és jelentősége azonban nem mindig és nem mindenütt azonos, egyféle. Életünk egyes területein mint a társadalmi nevelés [kiem. KM] egyik fontos eszközével, máskor és más területeken mint közvetlen, konkrét munkaeszközzel találkozunk vele. Hogy [...] kettős funkciója közül melyik jut érvényre, az rendszerint nem magától a könyvtől, tehát nem a tartalomtól, színvonalától, korától stb. függ, hanem mindenek előtt a szóbanforgó életterület könyvtári igényeitől, vagyis attól a céltől, amire vagy amikor a könyvet használjuk.”²⁰ Később: „... a társadalmi funkció közelebbi meghatározása magából a műből nem feltétlenül következik, hanem azt az a konkrét társadalmi szükséglet határozza meg, aminek kielégítésére az adott esetben szolgál.”²¹

Gondolatmenetét így fűzte tovább: „Ha már az egyes könyvtárak társadalmi funkciója attól a társadalmi céltől függ, amire felhasználjuk, még fokozottabban jut ez érvényre, ha a könyveket nem önmagukban, egymástól elszigetelten, hanem a könyvek kisebb, vagy nagyobb csoportjával együtt, mint könyvtárnak a társadalmi funkcióját vesszük elemzés alá. A könyvtár könyvei együtt, mennyiségileg felfokozottan és minőségileg jelentős eltolódással mutatják a könyvek funkcióját. Ez a magyarázata, hogy társadalmunk egyes tevékenységeihez nem általános könyvtárra, hanem a társadalmi tevékenység sajátos természetének megfelelő speciális könyvtárra van szükségünk. Korszerű könyvtárszervezetünknek tehát nem egyféle,

Magyar Könyvszemle, 1957. 2. sz. 204-207. p. Erre reagált a következő számban Kovács Máté. Jellemző, hogy a Könyvszemle recenzense mit vitatott Kovács Máté írásában. Általában elismerően írt róla, de „két kérdésben nem érthetünk egyet a tanulmányíróval: mégpedig a hálózati szervezés és a könyvtári dolgozók tudományos munkájának kérdésében.” Azzal nem értett egyet, hogy Kovács Máté – szerinte! - azt tartotta ideálisnak, ha a legtöbb felsőoktatási könyvtári dolgozó kizárólag könyvtártudományi munkásságot folytat: „nem látszik hihetőnek egy életművet tudományos súllyal csak a könyvtári normák vagy az olvasói katalógus problémájára felépíteni. [...] Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva, más tudományokban öregbítik a könyvtár hírnevét.” (206-207. p.) Vagyis a Könyvszemle recenzense, ugyanúgy, mint később mások is: a könyvtártudományt a könyvtártannal azonosította, s a könyvtárosok igazi tudományos munkáját segédtudományi vagy más, elfogadott, hagyományos tudományterületen tartották rangosnak.

¹⁹ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos... i.m. 66. p.

²⁰ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 67. p.

²¹ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 68. p.

vagy általános könyvtárakból, hanem az élet tényleges igényei szerint differenciált sajátos könyvtártípusokból kell felépülnie, amelyek közül a maga nemében mindegyik fontos, a társadalom és a könyvtárügy kára nélkül egyik sem hanyagolható el. A könyv és könyvtár társadalmi funkciójának, mint egyik alapvető rendező elvnek figyelembe vétele tehát egész könyvtárpolitikánk és könyvtárszervezetünk alaptétele. A könyv és könyvtár társadalmi funkcióinak elemzése világosan utal arra, hogy egyrészt könyvtártípusaink kialakításánál [...] nem magából a könyvből, hanem a könyv és könyvtár társadalmi használatából kell kiindulnunk, másrészt arra, hogy a könyv mindkét funkciója egyformán fontos, a maga területén egyik sem helyettesíthető a másikkal.”²²

A III. fejezetet így indította: „Az egyes könyvtártípusok és szervezeti egységek kialakításánál az eddigi erőfeszítések nálunk többnyire a könyvből és a könyvtárból indultak ki. Holott éppen ellenkezőleg az életből, a társadalom valóságos könyvtári szükségleteiből kell kiindulni...”²³ Kovács Máté szerint *Társadalmunk könyvtári igényei az egyes fontosabb társadalmi tevékenységek természete szerint, valamint a könyv és könyvtár ott betöltött funkciójának megfelelően a következők szerint csoportosíthatók: 1. a népművelési munka, 2. a tömegszervezetek, 3. a honvédség és rendőrség, 4. az oktatás, 5. a tudományos kutatás, 6. a termelés, 7. az államigazgatás könyvtári igényei.*”²⁴ A sorrend politikus, nem fontossági, attól eltekinthetünk. Nem vitás, ezek az elvek jelentek meg az 1956-os törvényerejű rendeletben.

Nem Kovács Máté találmánya a könyvtárak rendszerbe szervezése, de a rá jellemző rendszerszerű gondolkodás kellett ahhoz, hogy az addig különálló könyvtárak hálózatba szervezését szorgalmazza. Ez is új könyvtárfelfogásának része, s már tanulmányában felvázolta azt a könyvtári rendszert, hálózatokat, könyvtártípusokat, amelyeket az 1956-os tvr kodifikált. 1953-ban így írt: „Régen minden egyes könyvtár, kicsi vagy nagy egyformán önálló egységnek számított [...] Mai könyvtárpolitikánk az egyes könyvtárakat nagyobb szervezeti egységekbe, könyvtárhálózatokba igyekszik összefogni, mert a szervezetenként összekapcsolt könyvtárak hatékonyabban látják el a rájuk váró társadalmi feladatokat.”²⁵

Bereczky László ezt az első írást úgy értékelte, hogy az a magyar könyvtárügy és könyvtárpolitika első szakaszának (1945-1954) elemzését adja.²⁶ Bereczky még nem tudhatta, azt akár az 1960-61-ben megjelent nagyszabású tanulmány előfutárának (is) tekinthetjük.

²² Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 68-69. p.

²³ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 69. p.

²⁴ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 73. p.

²⁵ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos ... i.m. 77. p.

²⁶ Bereczky László: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954. = Magyar Könyvszemle, 1956. 1. sz. 96-98. p.

Kovács Máté az 1952-es minisztertanácsi határozatban azt kifogásolta, hogy benne csak a művelődést és társadalmi nevelést általában előmozdító tömegkönyvtári terület kapott támogatást, de a társadalomépítés más fontos területei, mint az oktatás, a tudományos kutatás, az ipari és mezőgazdasági termelés, az államigazgatás nem, vagyis az, amelyben a könyv és könyvtár munkaeszköz volta mutatkozik meg.

A „trilógia” második írása is művelődéspolitikai felfogásváltást kívánt.²⁷ Kovács Máté a könyvtárak kultúrában, tömegközlésben, társaiénál nagyobb hatékonyságát hangsúlyozta.²⁸

Harmadik tanulmányában Kovács Máté kimutatta, hogy a felsőoktatási intézmények félévszázados fejlődése „a megnövekedett és egyre erőteljesebben jelentkező sajátos egyetemi és főiskolai igények mellett – előidézte az egyetemi és főiskolai könyvtárak kereteinek mennyiségi növekedését és a könyvtári munka tartalmának és módszereinek megváltozását. A felsőoktatási és a nyilvános tudományos könyvtári funkciók együttesen alakították ki azokat a korszerű könyvtárpolitikai célkitűzéseket, szervezeti kapcsolatokat, munkamódszereket, amelyek a vázolt fejlődés eredményeként most előttünk állanak, s amelyek ma már az egyetemi és főiskolai könyvtárak jelentőségét a felsőoktatási intézményen belül is, az országos könyvtárpolitikában is olyan félreérthetetlenül tanúsítják és olyan nyomatékosan kiemelik.” Kovács Máté a felsőoktatási könyvtárak sajátos, különleges helyzetét abban jelölte meg, hogy „a felsőoktatási oktató, nevelő és kutató munka szükségleteinek kielégítése mellett alkalmasak a gyűjtőkörüknek megfelelő intézményen kívüli tudományos kutatás és termelési tevékenységek támogatására, sőt bizonyos mérvű közművelődési funkciók ellátására is.”²⁹

2. Az 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet előkészítő bizottságának élén

Kovács Máténak az új könyvtári jogszabály előkészítésében betöltött szerepe részleteiben feldolgozatlan.³⁰ Azt csak megjelent publikációk alapján tudjuk összefoglalni. A lényeg tudott: Kovács Máté elméleti munkásságával és az előkészítő bizottság élén a hazai könyvtárügy első átfogó szabályozásának kiemelten legfontosabb szereplője volt.

Kovács Máté elméleti munkásságának első szakaszát a korabeli könyvtárfelfogás megváltoztatására irányulónak nevezhetjük. A könyvnek és könyvtárnak egyfelől a társadalmi igényekből és szükségletekből való eredeztetésére irányult, másfelől az egyes, önmagukban álló egységeit könyvtári hálózatokba szervezte, a könyvtárügyet (országos és nemzetközi)

²⁷ Lásd előbbre Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. = i.m. 109-143. p. A következő idézetek a 109-110. p-ról valók

²⁸ Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban i.m.

²⁹ Kovács Máté: Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai ... i.m. Az idézetek a 30-33. és 35. lapról.

³⁰ Nem végezte el Sipos Anna Magdolna: A magyar könyvtárjog története 1867-től napjainkig. Pécs, Alexandra, 2011. című monográfiája sem..

rendszerként fogta fel. Ez a törekvése az 1956. évi jogszabályok révén sikerrel is járt. Ezt minősítette Horváth Tibor 1983-ban úgy, hogy „a könyvtárügy nem mozaikokra bomlott töredékhalmoz volt nála, hanem kibontotta egészének és tágabb környezetének kontúrjait.” A változást úgy érzékeltette: „Az a korosztály, amely megélte egyetemre kerülését és előtte is hallgatott előadásokat, meglepődve tapasztalta a szemléletmódnak ezt a váltását. Az addig egyedileg kezelt könyvtárak az ő interpretálásában hirtelen nagyszabású intézményrendszerre álltak össze, a róluk való ismeret, a tudástöredékek pedig egységes szemléletté.”³¹

A törvényt követő Kovács Máté tanulmányból³² tudjuk, a jogszabály megalkotásának gondolata – egy évvel a minisztertanácsi határozat után! – 1953-ban merült fel hivatkozott első tanulmányában, javaslata egyetértésre talált illetékes fórumokon és a szakmában. Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1954 áprilisában tartott ülésén mérlegelte az előkészítés időszerűségét és lehetőségét, 1955 elején előkészítő bizottságot alakított.³³ 1955 áprilisában az OKT, külön a Műszaki Könyvtárügyi Tanács, aztán május 27-én a II. országos könyvtárügyi konferencia tárgyalta meg. Az ismertető cikk³⁴ nyomán és több fórumon számos hozzászólás volt. Gondos előkészítés után alakult ki a jogszabály végleges formája.³⁵ Az elsősorban Kovács Máté szellemi terméke. A leírtakat megerősítette Barabási Rezső³⁶, szerinte 1954-ben a Tanács „megbízta Kovács Máté[t], [...] készítse el a könyvtárügy törvényerejű alaprendelet-tervezetét.” Másik írás a II. könyvtárügyi konferenciáról³⁷ tudósított: „A második nap Kovács Máté referátumával kezdődött. Az előadó a könyvtári törvény-tervezettel kapcsolatos legfontosabb kérdésekre mutatott rá.”

3. 1954-ben megalakult az MTA Könyvtártudományi Főbizottsága, 1955-ben újból megjelent a Magyar Könyvszemle

A Könyvtártudományi Főbizottság Kőhalmi Béla elnökletével 1954. március 20-án alakult meg az MTA I. osztálya keretében. A Főbizottság és névváltozatainak története is feldolgozatlan. Az MTA Levéltárában van 3 kisebb dossziényi dokumentum, ez azonban

³¹ Horváth Tibor: Egy gondolat viszontagságai. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. MKE, 1983. 164. p.

³² Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 181-201. p.

³³ Az előkészítő bizottság tagjai: Barabási Rezső, Berza László, Irányi Lujza, Kovács Máté, Sebeszyén Géza és Takács József. A tervezet nyersanyagát a DEK munkaközössége állította össze, részt vettek benne Bertók Lajos, Csúry István, Ember Ernő, Futala Tibor, Módis László, Maller Sándor, Varga Zoltánné, Várady Szabó László.

³⁴ Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. = A Könyv, 1954. 4. sz. 150-152. p.

³⁵ Lásd Fodor Zoltán: Törvény a könyvtárügy szabályozásáról. = A Könyvtáros, 1956. 3. sz. 161-163 p.

³⁶ Barabási Rezső: Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. = Magyar Könyvszemle, 1955. 3. sz. 324-326. p.

³⁷ T[örök] B[álint]: A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája. = Magyar Könyvszemle, 1955. 3. sz. 227-229. p. Az idézet a 228-229. lapról való.

hézagos, hiányos, témánkhoz kevés fogódzót nyújt.³⁸ Általában az megállapítható, hogy a grémium nem foglalkozott elméleti problémákkal, a könyvtártudomány értelmezésével.

Az alakuló ülés Köhalmi programadó felolvasásával indult.³⁹ A könyvtártudomány eszerint segédtudományok sorából áll, a társtudományokat (főleg az irodalom- és történettudományt) szolgálja, bár azt is hangsúlyozta, hogy feladata lenne az egyre jobban fejlődő könyvtárügy elméleti támogatása. Imponáló feladatokból álló programot hirdetett, megállapítva, hogy a „*roppant gazdag magyar könyvtártudományi irodalom láttán szinte érthetetlen, hogy az ismeretanyag magyar összefoglalására kísérlet sem történt [...] Nincs a magyar könyvtárügy valóságos színvonalán álló könyvtártudományi folyóiratunk...*”⁴⁰ Az ülés a főbizottság feladatává tette az elméleti munka irányítását, és felhívta a figyelmet a szervezeti kérdések mellőzésére, továbbá az Országos Könyvtárügyi Tanács munkaterületétől való elhatárolódásra. A bibliográfiai, írás-, könyv-, nyomdászat-, sajtó- és könyvtártörténeti, könyvtártani és dokumentációs kutatás irányítása lett a feladata.

Pajkossy György az első évről a Magyar Könyvszemlében beszámolvá⁴¹ jelezte, az MTA egyes könyvtártudományi munkálatokat 1952 óta támogatott. Pajkossy összefoglalta az első évben elvégzett munkát.⁴² Eszerint még az első évben 7 ülést tartottak, a tagok száma akkor 14 fő volt.⁴³

³⁸ A 3 dosszié jelzete: 101 I. Nyelv és Irodalomtudományok Osztálya 60. doboz 3. dosszié. Az 1954-1967. közti működésről szólókat tanulmányoztam át. Vagy nagyon megbízhatatlan volt az ügyiratkezelés, vagy számos eltűnt. Az elején még szinte havonta üléseztek és készítettek jegyzőkönyvet, de ekkor is szinte teljes mértékben hiányzanak az előterjesztések. Később vagy ritkultak az ülések, vagy nem dokumentálták. Témánk szempontjából fontos dolgok hiányoznak. Így pl. nincs nyoma annak, hogy Köhalmi vitaindítóját, majd terjedelmes tanulmányát és Varjas fontos írását megvitatták volna. Ugyanígy hiányoznak annak az időszaknak a dokumentumai, melyek tartalmazhatták volna Kovács Máté és a Könyvszemle vitáját. Semmi nyoma a Bizottság és a Könyvszemle szerkesztősége 1961-es átszervezésének, az 1960-as könyvtártudományi ankét előkészítését is alig jelzi néhány jegyzőkönyv. 1962 után különösen hézagosan maradtak fenn dokumentumok, s mivel Kovács Máté ekkor már nem volt tagja az akadémiai bizottságnak és a Könyvszemle szerkesztő bizottságának, ezeket érdemben éppúgy nem tanulmányoztam át, mint az 1968. febr. 8. és 1976 február közti időszak dokumentumait és az 1976-1980. közötti időszakra vonatkozókat tartalmazó dossziékat.

³⁹ Köhalmi Béla: Könyvtártudományunk feladatai. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közl. VI. kötet, 1954. 3-4. sz. 353-378. p. és klny. Bp. 1955. 26 p.

⁴⁰ Köhalmi Béla: Könyvtártudományunk feladatai. i.m. 357. p.

⁴¹ Pajkossy György: A Könyvtártudományi Főbizottság. = Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz. 135-137. p. A Főbizottság indította újra a Magyar Könyvszemlét. Szerkesztője Varjas Béla, helyettese Dezsényi Béla, szerkesztő bizottsági tagok az induláskor Haraszthy Gyula, Kovács Máté, Köhalmi Béla és Mátrai László voltak. Az 1954. június 28-i ülés jegyzőkönyve szerint a Magyar Könyvszemlét 1955-től tervezték indítani, negyedévenként 5, vagy félévente 10 ívnyi terjedelemben és 700-1000 példányban. Az 1954. szeptember 20-i jegyzőkönyv szerint Haraszthy Gyulát javasolták szerkesztőnek, ő is el fogadta, ám az 1955. február 14-i ülésen Köhalmi bejelentette, Haraszthy lemondott, helyette Varjas Bélát javasolta és helyettesének Dezsényi Bélát.

⁴² A jelentés olvasható az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közl, VII. köt 1955. 1-2. sz. 164-169. p. A jelentést 1954. december 6-án Köhalmi Béla elnök és Pajkossy György titkár szignálta. Az eredmények sorolása után jelezték, hogy a könyvtártudományi kutatás öt éves tervének elkészítése, a Magyar Könyvszemle újbóli indításának előkészítése, a könyvtárakban folyó könyvtártudományi munka felmérése stb. mellett „*működésének első évében a főbizottság csak későn jutott ahhoz, hogy [...] elméleti kérdések tisztázásával foglalkozzék.*”

⁴³ Pogányné Rózsa Gabriella másutt találta meg azt a dokumentumot, ami szerint az MTA I. Osztálya alá rendelt Bizottság elnökéül Köhalmi Bélát, titkárnak Pajkossy Györgyöt választották, tagjai pedig Dezsényi Béla,

Kóhalmi Béla alig félév múlva, 1954. szeptemberében visszatért a könyvtártudomány témájára, ám írása csak négy év múlva jelent meg.⁴⁴ Ez voltaképp nemzetközi történeti összefoglaló. Magyar vonatkozásban azt tartotta fontosnak említeni, hogy nem lehet a könyvtártudomány segédtudományok sorozata, nem lehet csak történeti, mai témákkal, benne a népkönyvtárak, az olvasás és a népművelés kérdéseivel is kell foglalkoznia. Címe szerint vitairat, de a négy éves késéssel megjelent írást már aligha követhette vita. Inkább a Főbizottságban volt korábbi vitára utalhatott, de a fenmaradt iratok ezt nem támasztják alá.

A könyvtártudomány tárgyában érdemben Varjas Béla szólalt meg.⁴⁵ Írásával az volt a célja, hogy a Főbizottság tervezett könyvtártudományi monográfiáját megalapozza. Jelezte, a kérdés 1950 óta foglalkoztatta egyetemi előadásai során. Úgy ítélte meg, a könyvtártudomány ugyan lassan elfogadott itthon is⁴⁶, de sem fogalma, sem más tudományokhoz kapcsolódó viszonya, rendszere nem tisztázott. Az volt a felfogás, hogy a könyvtártudományt a szélesebb értelemben vett könyvtudomány, bibliográfia, könyvtártan alkotja, ám ez számos rész- és segédtudományból áll és hiányzik az összetartó kohézió. Kóhalmira hivatkozva, s az akkori marxista felfogás szerint elvetette a szociológiai megközelítést. Fogarasi Béla újkeletű tudomány-osztályozására hivatkozva úgy látta, hogy a társadalmi jelenségek mozgásformái felől kell megközelíteni, amint a marxizmus is eszerint osztályozza a tudományokat. Másfelől leszögezte, mivel minden könyvtár jellemzője a könyv, elhibázott minden felfogás, amely a könyvre vonatkozó ismereteket, azok vizsgálatát (bibliográfiát, könyvtörténetet stb.) kizárja a könyvtártudomány köréből, vagy segédtudományként kezeli. Varjas elvetette a szűkebb könyvtártudományt és leszögezte, a könyvtártudomány elvi alapját és rendszerét a könyvből kiindulva lehet kialakítani. Azt a következtetést vonta le, hogy „*a könyvtártudomány valódi*

Goriupp Alíz, Haraszthy Gyula, Jánszky Lajos, Kovács Máté, Mátrai László, Mezey László, Miszti László, Sallai István, Sebestyén Géza és Varjas Béla voltak. Ez egy fővel kevesebb, mint amiről Pajkossy írt. Lásd Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat? Korabeli könyvtárszakmai gondolatok Kovács Máté és Mátrai László életrajz-vázlata alapján. = Könyvtári Figyelő, 2012. 3. sz. 529. p. A különbség abból is eredhet, hogy az első ülés bővítésül javasolta Fitz József, Lázár Péter és V. Waldapfel Eszter meghívását. Ám az 1954. szeptember 20-i ülésen Kóhalmi bejelentette, hogy az Elnökség csak utóbbit fogadta el, a másik kettőt nem.

⁴⁴ Kóhalmi Béla: Vita a könyvtártudományról. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1954. Bp. 1958. 76-83. p. Lábjegyzete szerint „*Jelen cikk 1954 szeptemberében, nem sokkal a Könyvtártudományi Főbizottság megalakulása után íródott. Varjas Béla A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere (1955) c. tanulmányában a kézirat alapján hivatkozik rá, de most lát először napvilágot.*” Nem adott választ sem a késedelmes megjelenés okára, sem arra, miért nem közölte az időközben újraindult Magyar Könyvszemle. Kovács Máté hivatkozott 1966. szeptemberi levelében írta, hogy a debreceni egyetemi könyvtár 1953-as évkönyvében írt tanulmányának a könyv társadalmi funkciójával kapcsolatos gondolatokat vitte tovább Kóhalmi Béla és Varjas Béla is.

⁴⁵ Varjas Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. = Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz. 1-22. p. Az idézet a 12. lapról való. Varjas tanulmánya olvasható, így további részletekre nem térünk ki.

⁴⁶ A főbizottság 1955. február 14-i ülésének jegyzőkönyve szerint Kóhalmi Béla azt a tájékoztatást adta, hogy „*az osztályvezetőség lehetségesnek tartja a tudományos minősítés odaítélését könyvtártudományi témakörből és ezt a TMB elé terjeszti.*” Az ügy további sorsáról azonban nem adnak tájékoztatást. Az 1956. július 6-i ülésről rögzítették, támogatják Csúry István rövidített aspirantúrára irányuló kérelmét. Erre sem tértek vissza később.

átfogó alapja sem lehet más, mint éppen a könyv társadalmi funkciójának, társadalmi mozgásának vizsgálata. [...] Ennek az alapelvnek a helyességét a következők indokolják: 1. magából a könyvtártudomány anyagából fejtettük ki; 2. annak sajátos lényegét, a jelenség mozgásformáját ragadja meg; 3. a könyvtártudomány tartalmát és feladatát megfelelően elhatárolja minden más tudománytól; 4. dialektikus, átfogó és egységes szempontú; 5. szaktudományunk rendszere harmonikus egészként épülhet fel rá.”

Az 1950-es évek ún. könyvtártudományi és ún. „vitájának” érdekessége: a Főbizottság lapja, a Magyar Könyvszemle csak Varjas tanulmányát közölte, mást nem. Az érthető, hogy Köhalmi vitaindítója – saját lap híján – az MTA osztályközleményekben jelent meg. Az évtizede szünetelő Magyar Könyvszemle az MTA Könyvtártudományi Főbizottságának lapjaként indult újra.⁴⁷ Vajon Varjas írására miért nem reagált senki a lapban? Vita, ha volt, vajon kivel-mivel vitázott Köhalmi? Ha volt vita, akkor nem nyilvános lehetett, hanem a Főbizottságon belül volt? De ott sincs erre utaló nyom.

Kovács Máté, a Főbizottság egyik életrehívója, a Magyar Könyvszemle szerkesztő bizottságának tagja, vajon mit csinált ekkortájt és miként viszonyult a témához? A fennmaradt bizottsági dokumentumok bizonyossága szerint a viszonylag keveset hiányzó tagok egyike volt és többször hozzászólt a napirendi pontokhoz. Így pl. amikor 1955. november 5-én az ELTE Nyelv- és Irodalomtudományi Karon Kardos Tibor dékán arról tájékoztatót, hogy a felsőoktatást irányítók és a kar úgy döntött, a könyvtárosképzést a kétszakosságra építik - ezt támogatta, mert úgy vélte, ez kiérleli azt a könyvtáros típust, mely középhelyet foglal el a kutatás és a középiskolai tanár között. Mindkét stúdium teljes értékű elvégzését és arról egységes diplomát szorgalmazott. Egyetértett az ún. optálással is: eszerint lehetőséget adnak a specializálódásra, s a főbizottság azt támogatta, hogy III. évtől minőségi kiválasztással tegyék lehetővé. Munkahelyén megindította a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyvét.⁴⁸ Az itt megjelent könyvtárpolitikai és -elméleti írásai mellett 1955-től vezette az új könyvtári törvény(erejű rendeletet) előkészítő munkabizottságot, Előtte 1952. november 1-jétől 1953. szeptember 30-ig vezette (Haraszthy Gyulával és Mátrai Lászlóval) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát is.⁴⁹ 1954. február 18-án kelt felterjesztésében a

⁴⁷ 1955-ben felelős szerkesztőként tehát Varjas Béla jegyezte a lapot, s Dezsényi Béla helyettesként, valamint Haraszthy Gyula, Kovács Máté, Köhalmi Béla és Mátrai László alkotta a 6 tagú szerkesztő bizottságot. Az 1957. 4. számig változatlan volt, akkor Köhalmi Béla lett a felelős szerkesztő, de Varjassal együtt 6 taggal változatlan maradt a szerkesztő bizottság. Az 1958. 1. számtól Varjast V. Waldapfel Eszter váltotta, 1959. 3. számtól Jóború Magdával és Mezey Lászlóval 8 tagúra, 1960. 1. számtól Szekeres Pállal 9 tagúra bővült a szerkesztő bizottság.

⁴⁸ Az 1953. évről szóló 1954-ben jelent meg.

⁴⁹ Erről – Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat... i.m. mellett – bővebben szól Hay Diana: Kovács Máté akadémiai könyvtári tevékenysége. = Könyvtári Figyelő, 2014. 4. sz. 514-526. p.

Magyar Enciklopédia (az operatív előkészítő munka irányítását végző) főszerkesztőjeként foglalta össze elképzeléseit.⁵⁰ Volt munkája bőven.

1957-től fontos változások történtek az 1956. október 19-i üléstől már nem Fő-, egyszerűen csak bizottságban és a Könyvszemlénél. Az 1957. május 31-i ülés jegyzőkönyve szerint a lemondott Pajkossy György helyett titkárnak Mezey Lászlót kérték fel, az ugyancsak lemondott Varjas Béla helyett (akinek munkáját megköszönték) Köhalmi Béla lett a Magyar Könyvszemle főszerkesztője. Az 1958. március 31-én kelt jegyzőkönyv szerint az I. osztály titkársága arról értesített, hogy Beöthy Ottót (helyette 1959. márc. 4-től Lázár Pétert), Jóború Magdát, Kenyeres Ágneszt, Kicsi Sándort, Révész Ferencet és Szekeres Pált felkérte a Bizottságban való közreműködésre.

Kovács Máté vitába szállt a Könyvszemle szerkesztési gyakorlatával/szemléletével. Először a Magyar Könyvszemlében Szabó Györgyné ismertetésére reagált.⁵¹ A következő számban pedig átfogó kritikát jelentetett meg a Könyvszemle szerkesztési elveiről és gyakorlatáról.⁵² Írásaira a lapban reagálás nem történt, vita nem alakult ki. Pogányné szerint a vita a szerkesztő bizottságban zajlott, Kovács Máté írása már közös véleményt tartalmazott.⁵³

Kovács Máté: Szabóné írásában „*élesen tükröződnek [...] felfogásbeli különbségek, egyes elvi és személyi ellentétek, amelyek eddig jobbra csak a felszín alatt lappangtak.*” Az ellentét abban állt, „*ahogy az egyik központi vitatémát, a könyvtártudomány fogalmának körét értelmezi és a könyvtárosok tudományos munkáját felfogja. A könyvtártudomány körét egyoldalúan a könyvtártanra [...] szűkíti le, s magát a könyvtártudomány kifejezést [...] a Könyvtártudományi Főbizottság 80 éves szakfolyóiratában idézőjelbe teszi, mintha az valami most induló tudományszak ma még alig ismert neve lenne.*” Szabóné írása azt a felfogást

⁵⁰ Pogány György: Kovács Máté és a Magyar Enciklopédia. = Könyvtári Figyelő, 2012. 4. sz. 757-780. p.

⁵¹ Kovács Máté: Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve körül. = Magyar Könyvszemle, 1957. 3. sz. 297-301. p.

⁵² Kovács Máté: A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. = Magyar Könyvszemle, 1957. 4. sz. 399-404. p.

⁵³ Pogányné Rózsa Gabriella Kovács Máté hagyatékában rátalált egy Kovács Máté kéziratra: Merre tart a Magyar Könyvszemle? Úgy tudja, ezt a dolgot a szerkesztőség megtárgyalta és így jelent meg a cikk átdolgozott változatban. Megtalálta a szerkesztőségi ülésről készített Kovács Máté feljegyzéseket is, aki azt emelte ki: „*A tagok általában elfogadták a kritikát, néhányan kísérletet tettek az ellenvetések tompítására. Jelen tanulmány szempontjából azonban Mátrai László gondolatait külön is ki kell emelni: szerinte a könyvtártudományon belül a gyakorlati és az elméleti elválasztása lehetetlen, »csak megkülönböztetés, analízis«, ezek a folyóirat életében »egészségtelen tünetek« lennének, és legjobb, ha minden marad a régiben.*” (Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat? i.m. 529-530. p. és annak 34. sz. jegyzete.) Rózsa Gabriella új megvilágításba helyezi a kririkát. Rámutatott arra is, hogy a Könyvszemle régi történeti irányának megtartását ebben a vitában is elsősorban Mátrai László szorgalmazta és később is győzelemként értékelte annak megmaradását. Előkerült egy gépirat is, eszerint Kovács Máté elkészítette a folyóirat programját: A Magyar Könyvszemle 3 éves szerkesztési terve (1960-62.) Kézirat OSZK Kézirattára, Fond 210/214. Utóbbi szerintem legkorábban 1959-ben készülhetett, ám valószínűleg a későbbi, 1960-61-es események elsodorták. Minderről az MTA Levéltára anyagai között semmit nem találtam.

tükrözi, mintha „egy könyvtár mindig azokra lenne büszke, akik [...] más tudományokban öregbítik a könyvtár hírnevét [...] szerinte a könyvtárban nem a könyvtártudományi szakkutatás a lényeges, hanem más tudományágak művelése.” Kovács Máténak nem(csak) a vitatott recenzióval volt vitája. A recenzió „nyomatékosan utal a mai magyar könyvtárügy és könyvtártudomány egyes mélyebben lappangó zavaraira, egyes időnként felvillódzó elvi és személyi ellentéteinek indító okaira.” A felismerés indíthatta arra, hogy elkészítse két és félv 10 száma alapján a Könyvszemle értékelését. Pogányné bemutatta a vitaindítót és a vitát. Ám a megjelent változat⁵⁴ továbbra is kifogásolta, hogy nem vették figyelembe a könyvtárügyben lezajlott változásokat. Továbbra is sürgette, hogy a könyvtártudomány szerves kapcsolatban álljon a könyvtári gyakorlattal. *”A szerkesztés szakmai szemléletének másik gyengesége, hogy nem számolt a modern könyvtártudomány tartalmának, az idevonatkozó ismeretágak egymásközi belső arányainak megváltozásával.”* Hangsúlyozta, hogy *„nem jelenti és nem jelentheti ez a könyvtártudomány történeti ismeretágainak háttérbeszorítását vagy éppen elsorvadását.”* Helyes arányokat, a jelennel olyan kapcsolatot várt el, *„amely a könyvtártudomány egyes ágait a segédtudományi állapotból kivezeti, vagy a leszűkített gyakorlatiasságból magasabb elméleti szint felé tereli. Ily módon válhat a könyvtártudomány egyszerre a társadalomtudományok egyik elméletileg is fejlett, tartalmas, önálló ágává, az élő könyv- és könyvtárkultúra egyik hatékony tényezőjévé, más tudományágak hasznos társtudományává.”*

Kovács Máté jó lehetőséget látott a szerkesztőváltásban, ám azzal, hogy nem Varjas Béla, hanem Kőhalmi Béla jegyezte a lapot, változás nem történt. Kovács Máté később sem volt kibékülve a Könyvszemle szerkesztésével.⁵⁵ *„A Magyar Könyvszemle újabb évfolyamai, különösen a legutóbbi években alig tükrözik a könyv- és könyvtárkultúra élő problémáit. [...] A folyóirat teljes egészében múltba fordult, de a múlt kutatását is teljes egészében epigon szinten végzi. Sem a témák, sem a szemlélet és módszer nem különbözik az elmúlt fél évszázadtól. Különösen a szerkesztőség átszervezése után vált uralkodóvá ez az epigonizmus. [...] Ha a szerkesztőség a maga kedvére szerkeszthetné a Szemlét, teljes egészében követné a múlt századi szerkesztés hagyományait.[...]”* Ez nem éppen Kőhalmi Béla dicsérete.

A Könyvtártudományi Bizottság – a fennmaradt dokumentumok szerint – a vitával nem foglalkozott többé. A Bizottságot és Könyvszemlét egyaránt vezető Kőhalmi nem szólalt meg. 1960-ban és 1961-ben megelégedett Kovács Máté írásainak közlésével.

⁵⁴ Kovács Máté: A Magyar Könyvszemle új évfolyamai... i.m.

⁵⁵ OSZK Kovács Máté hagyaték 210/39/66. 1963. május 18-án kelt írása.

4. A Kézikönyv a könyvtártudományról

Historiográfiai szempontból fontos, hogy az 1956-ban megjelent modern könyvtáros kézikönyv milyen álláspontot képviselt a könyvtártudomány kérdésében.⁵⁶ Sebestyén Géza – a rövid fejezet szerzője – jelezte, hogy már régtől fogva egy szűkebb és tágabb felfogás áll egymással szemben: a szűkebb a könyvtárra, mint intézményre korlátozza vizsgálatát, míg a tágabb a könyvvel kapcsolatos valamennyi kérdés (így alakjának, anyagának, előállításának, terjesztésének, hatásának) vizsgálatát feladatának tekinti, ideértve a könyvtárhasználatot, kiterjesztve a könyvtár történetére. Hozzáfűzte: „*A tágabb koncepció gyakran bibliológia, könyvtudomány, részben bibliográfia névvel jelentkezett, de találkozunk vele könyvtártudomány elnevezés alatt is. Nagy hagyományai vannak a latin népeknél. [...] Nálunk Varjas Béla [...] ugyanezt a tág programot vázolta fel a magyar könyvtárosok elé.*”⁵⁷

Az 1965-ben megjelent, átdolgozott és bővített kiadás hasonló szellemben, de már terjedelmesebben szólt a témáról. Sebestyén Géza a tágabb felfogás kérdéséhez hozzáfűzte, hogy „*nem is két, hanem három lehetőség áll a vizsgáló előtt, aszerint, hogy milyen mértékben akarja magát koncentrálni, ill. kitágítani: a) Összpontosíthatja figyelmét magára a könyvtárra. b) Kiterjeszkedhetik a könyv és olvasás problematikáját követve könyvtáron kívüli területekre (könyvnyomdászat, bibliofília, könyvterjesztés stb). c) Végül vizsgálhatja a társadalmi közlési folyamatok egészének kérdéseit (könyv, film, rádió, televízió stb.*” Az utóbbi új fejlemény. Az új mozzanatok (pl. az olvasás, az új tömegkommunikációs technikák) és a témát tárgyaló fejezet irodalma nagyságrendekkel bővebb.⁵⁸ Sebestyén a 3 metszetet Kovács Mátéhoz hasonlóan körkörös is ábrázolta, a társadalmi közlési folyamatokat hozzáillesztette a tudományfelfogáshoz – ez azt jelzi, hogy az ankét anyagát, Kovács Máténak az antológiát bevezető tanulmányát is felhasznál(hat)ta.

III. Kovács Máté és a bibliológia

1. Képzési törekvései részeként 1957-ben jelent meg a bibliológia

A könyvtártudomány fogalma a 19. század elején megszületett, ám ez nem jelenti, hogy maga a könyvtártudomány is. Az talán máig sem. A kifejezés tartalma folyton változott és változik. Magyarországon évszázados késéssel jelent meg, inkább az irodalomtörténet és a

⁵⁶ Sallai István – Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép Kiadó, 1956. és ua. második, átdolgozott és bővített kiadás. Bp. Gondolat, 1965.

⁵⁷ Az idézet a kézikönyv 1956-os kiadásának 47. lapjáról való.

⁵⁸ Megtalálhatók benne Kovács Máté 1960-61-beli írásai, Sebestyén szerkesztette A könyvtártudományi kutatások. A Library Trends c. folyóirat szemléje c. 192 lapnyi terjedelmű kiadvány is.

történettudomány segédtudományai közé sorolták egyes ágait. Voltak, akik létét is megkérdőjelezték. (Pogányné szerint „több Mátrai volt”).⁵⁹

A tanszékvezető egyetemi tanár Kovács Mátét nyilván zavarta, hogy a tudomány tagadásával, lefokozásával ezt tették a könyvtárosképzéssel is. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján vita folyt az Országos Könyvtárügyi Tanácsban, szükség van-e egyetemi könyvtárosképzésre, a minisztériumnak kellett e kérdésben sarkára állnia.⁶⁰ Kovács Mátét tehát a képzés is arra készítette, hogy annak tudományos alátámasztásával foglalkozzék. 1957-től hozzálátott a képzés elméleti alapvetéséhez. Egyelőre nem tudni, mikor és miért a bibliológia felé fordult: francia irányultága tűnik elsőnek elénk motívumként. Hagyatékában találtam 1957-ben kelt, a bibliológiáról akkor még felsorolásszerű leírást.⁶¹ (Terjedelmes írása nem jelent meg, nyilván tanszéki munkájában hasznosította.) A másik korai mozzanat 1958 közepéről való: akkor a képzés addig megtett útját tekintette át.⁶² Fontos megállapítása: „*a könyvtártudomány fogalmának, tárgyának, korszerű kutatási feladatainak és módszereinek meghatározása, ismeretanyagának rendszerezése ez idő szerint még nem érte el a kívánt fokot.*” Következtetése az volt, hogy tanszéke első feladatai közé tartozik oktatói segédletként gyűjteményes kötet összeállítása, ez lett a később antológiaként elhíresült munka.⁶³

1957 decemberében kötötték meg az (első) szerződést a Gondolat Kiadóval 15 íves gyűjteményes kiadványra. Ez is tudományos alapvetést igényelt.⁶⁴ 1957-től párhuzamosan haladt a gyűjtőmunka és az elméleti alapvetés. Mivel 1960-ban elkezdődött a Magyar Könyvszemlében erre az elméleti alapra épült tanulmányának közlése is, okkal állíthatjuk, Kovács Máté 1957-től dolgozott az elméleti alapvetésen, azt kipróbálta az antológia

⁵⁹ Kissé bővebben lásd Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat? Korabeli könyvtárszakmai gondolatok Kovács Máté és Mátrai László párhuzamos életrajz-vázlata kapcsán. = Könyvtári Figyelő, 2012. 3. sz. 525-548. p. elején.

⁶⁰ Erről bővebben írtam: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 751-776. p.

⁶¹ A hagyatékában talált, sajátkezű datálás szerint 1957. március–június között keletkezett. A könyvtártudomány helye, szerepe és jelentősége a társadalomtudományok számára c. 60 lapnyi kéziratot tekinthetjük eddig ismert első bibliológiai kísérletének. A ceruzás kéziratot szabályos korrektúrajelekkel javította és tintával ráírta: „Vigyázat! Egyetlen példány!” Itt arról is szólt, vita van a szakutatók és könyvtárosok között, hogy a könyvtártudomány teljes értékű, önálló tudomány-e vagy segédtudomány, segédtudományok csoportjainak lehet-e tekinteni. Bővebben lásd Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 758. p., ill. az írás 35. sz. jegyzetét.

⁶² Erről is előbb hivatkozott tanulmányomban írtam bővebben a 753. lapon és a 14. sz. jegyzetben.

⁶³ Ennek elkészítési folyamatáról másik tanulmányomban írtam bővebben: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangódi Ágnes. Debrecen, 2007. 160-183. p. A kiadvány gondolata legkésőbb 1957-ben felmerült. (163. p.)

⁶⁴ Az első kötetről írt recenziójában (A magyar könyv és könyvtárkultúra történetének első összefoglalója. = A Könyvtáros, 1963. 8. sz. 450-451. p.), Ráczy Aranka joggal mutatott rá, hogy ismeretterjesztő szándékkal született, ám kivitelezése (jegyzetapparátus, bibliográfia) viszont azt alapozta meg, hogy a szakma kezdettől monografikus jelentőséget tulajdonított neki, minthogy azt pótolta és helyettesített. Azonnal a képzés segédlete lett.

összeállításakor, a bevezető tanulmányok és a bibliográfia elkészít(tet)ése során, az 1945-1960 közti időszakot feldolgozó tanulmánya megírásakor. Az első perctől törekedett a képzés megváltoztatására, amely 1961-63-ra érett be.⁶⁵ A képzés fejlesztésében és megszilárdításában segítségére volt, hogy hasonló gondokkal küzdöttek, a képzés elméleti háttérével voltak elfoglalva az európai szocialista országok könyvtárosképző tanszékei és főiskoláinak vezetői. Kovács Máté az 1958-as prágai, méginkább 1962-es berlini találkozókön konstatalhatta, hogy ha nem is mindenütt, de pl. a lengyelek is a bibliológia irányában haladnak.⁶⁶

Kovács Máté bibliológiai felfogása jegyében 1958. november 14-i kelettel kutatási programot készített Az írás- könyv- és könyvtárkultúra Magyarországon címmel, amit a tervezet szerint a Kiadói Főigazgatóság, az Országos Könyvtárügyi Tanács, az MTA Könyvtártudományi Szakbizottsága (sic!), az OSZK KMK, az ELTE Könyvtártudományi Tanszék, az Állami Könyvterjesztő Vállalat, a Nyomdaipari Igazgatóság és Szakszervezet, a Papíripari és Nyomdai Műszaki Egyesület 1-1 képviselőjéből álló szerkesztő bizottság irányított volna.⁶⁷ Nem tudni, a kutatásból lett-e valami.

2. Az 1960-as anketon elmondott bibliológiai koncepciójának lényege

Az MTA Levéltárában, a Könyvtártudományi (Fő)Bizottság iratai között érdekes nyomokra találtam az anket előkészületeivel kapcsolatosan. Az 1959. június 20-i ülésről készült jegyzőkönyv szerint ott szó volt a III. országos könyvtáros konferenciáról (Sic! Nem tudni miért kellett több, mint egy évtizednek eltelnie megtartásáig!?) és egy másíkról, a könyvtárak tudományos munkájáról. Ez utóbbi három napos lett volna és felvázolták annak programját, előadók is ki voltak jelölve. Ebből most az első nap programja érdekes: az MTA Könyvtártudományi Bizottságának működéséről szólót Kőhalmi Béla az MTA 1960. április 10-14. közti nagygyűlésén mondta el korreferátumkét (lásd később!), a másik három viszont az 1960. júniusi könyvtártudományi anketon hangzott el, azzal az eltéréssel, hogy Kovács Máté nem a tanszéki kutatómunkáról szólót adta elő, hanem könyvtártudományi alapvetését.

⁶⁵ Lásd bővebben Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében ... i.m.

⁶⁶ Kovács Máté: Az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés az európai szocialista országokban. = A könyvtáros, 1963. 7. sz. 377-382. p. „*Újabban és csak egyes országok tantervében kaptak helyet a művelődéspolitikai, a népművelési, a bibliológiai, illetve könyvtártudományi alapismeretek, az olvasó- és olvasásismeret, könyvkiadási ismeretek, tudományismeret stb.*” Hasonlókat olvashatunk a bibliológia megjelenéséről másik írásában is. Kovács Máté: Szocialista könyvtárosképzés. (Az európai szocialista országok könyvtárosképző főiskoláinak és egyetemi tanszékeinek II. nemzetközi konferenciája Berlinben, 1962. május 20-26 között.) = Könyvtári Figyelő, 1963. 2. sz. 74-80. p.)

⁶⁷ Ennek részletes tervéről, valamint arról, hogy 1958. december 6-i keltezéssel Kovács Máté, Kőhalmi Béla és Mezey László papírra vetette 30 íves (tehát a Gondolattal kötött szerződésben foglalt kiadvány kétszeresét jelentő!) terjedelmű, történeti áttekintés és összefoglaló rövidnek nevezett kézikönyv tervezetét – részletesebben lásd a már hivatkozott Adalékok... című írásom 164-165. lapjain. A további részletekhez is lásd ezt az írástomat.

(Lázár Péter és Sebestyén Géza viszont ugyanarról a témáról szolt.) Nem tudni, a tervezett 3 napos konferencia miért maradhatott el. Egy nyomra találtam: az I. osztály előadója A/5-ös levél kíséretében az ülés jegyzőkönyvét 1959. szeptember 28-án megküldte Garamvölgyi Józsefnek (nem tudni milyen minőségben kapta!), aki még aznap (!) ráírta a levélre egyfelől azt, hogy Mezey Lászlóval megbeszélni, másrészt azt, hogy nem aktuális.

1960. március 18-án a Könyvtártudományi Bizottság és az Országos Könyvtárügyi Tanács együttes ülést tartott Kóhalmi Béla és Kovács Máté elnökletével. Az 1. napirendi pont Kóhalmi Béla tervezete volt a könyvtárak tudományos szolgáltatásairól szóló anket ügyében. Ehhez Kovács Máté megjegyezte: *Lényeges megállapítani, hogy a könyvtártudomány szolgáltatásai mely konkrét célokat akarnak elérni. Elsősorban fel kell vázolni, hogy a tudományos kutatás és termelés, tehát a gyakorlat mit vár a könyvtáraktól. Olyan előadót kell felkérni, aki valóban használja a könyvtárat.*” Későbbi hozzászólásában meg is nevezte: Kónya (Albert fizikus?TGY). A 2. napirendi pont: a KMK tervezete a könyvtártudományi anketről. Ezt OKT elnökként Kovács Máté vezette. Részletek nem ismeretesek, Sebestyén Géza 3 előadásról beszélt. Kovács Máté összefoglalójában május 19-20-ra datálta és az OKT és a Könyvtártudományi Bizottság együttes rendezvényeként javasolta lebonyolítani.

Kovács Máténak az 1960 júniusi könyvtártudományi anketon tartott előadása, miként Lázár Péteré, Sebestyén Gézáé és a hozzászólások is, hozzáférhetők, olvashatók.⁶⁸ Elegendő a főbb vonásokra és a vitára utalni. Az 1960-as alapvetésére jellemző, hogy mint komplex tudományt, a könyvtudományt, a társadalmi összefüggéseket is szem előtt tartva, szociológiai és kommunikációelméleti alapokra helyezte. Felismerte a közlésformák maradandóságát, újak megjelenésével a régiek továbbélését, folytonosságát, újrendeződését és pozitív egymásra hatását. Kritizálta a pozitivista és szellemtörténeti irányt, arra vállalkozott, hogy meghaladja. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy nálunk a televíziózás nemrég indult, s a kortárs szakirodalom sem tárgyalta ebben az összefüggésben: világosan látta az új technikai közlésmódok szerepét, s vitatta, hogy azok pótol(hat)ják a természetes közlésmódokat, vagyis az első technikai közlésmódot, az írásos/nyomtatásos közlésmódot háttérbe szoríthatják. Az

⁶⁸ Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. Magyar Könyvszemle, 1961. évi különszám és különnyomat Bp. 1961. 7-34. p. Késésére van magyarázat: a Bizottság 1960. október 14-i ülésén (Kovács Máté már nem volt ott!) bejelentették, hogy a Könyvszemle szerkesztő bizottsága nem tudott állást foglalni az anket anyagának közlésében, albizottság kiküldését kérik. Sebestyén közölte, hogy az OKT hozzájárul a külön számhoz. A dokumentum furcsasága, hogy a gépelt anyag vonatkozó része tintával áthúzva, majd szintén tintával a következő szöveg olvasható: „a Bizottságban az a vélemény alakult ki, hogy amennyiben Mátrai László vezetésével működő Lektor Bizottság az anyag tartalmával egyetért és közlésre mindenképpen alkalmasnak tartja, különszámban tegye azt közzé [...] a különszám számára szerezzen papírt és nyomdai időt az Országos Könyvtárügyi Tanács. Az ügy kerüljön újra a szerkesztő bizottság elé.” A különszám megjelent.

ankét szándékának megfelelően, elméletileg is alátámasztotta, hogy történeti kutatások mellett (és nem helyette!) a gyakorlati és az új jelenségek kutatására is ugyanolyan szükség van.

Kovács Máté nem kész tudományt, hanem koncepciót és programot adott elő 1960-ban. Arra figyelmeztetett, a kutatások még nem hoztak össze annyi ismeretanyagot, amely elegendő lenne a rendszeres kidolgozáshoz. Súlyos tévedésnek tartotta, hogy az idő előtti rendszerezés a polgári ismeretágak egymás mellé helyezésével történjen. Kovács Máté tudta koncepciójáról, az nem kész, alapvetése kiindulásnak tekinthető, további fejlesztésre és elmélyítésre szorul. Előadása voltaképp hosszabb távú kutatási program alapvetése volt.

A Könyvszemle különszáma – az előadások szerkesztett változata mellett – közreadta a vitában elhangzott hozzászólásokat, válaszokat. Néhány dolgot ebből is érdemes kiemelni.

Első hozzászólóként, Köhalmi Béla kifogásolta, miért zárták ki az ankét programjából a könyvtárban folyó, de nem könyvtártudományi kutatásokat. *„A könyvtártudományt, mint intézményekhez kapcsolódó tudományt”* értelmezte *„A feladatoknak és témáknak az a seregszemléje, amit kaptunk, nem szolgálta jól azt a célt, amiért összejöttünk”* bírálta az ankétot szervezőket. *„Itt van az a történelmi pillanat, amikor a könyvtártudományi munka belterjességét erőltető és ezzel beérő, féloldalas törekvésekkel le kell számolnunk.”* – folytatta, s ezzel a könyvtártudomány háttérbe szorítását hirdette, tagadta önálló voltát. Azzal zárta: *„be kellene kapcsolódnunk az indexelés, osztályozás, visszakeresés, a kódolás és az autentikus dokumentáció kérdéseinek több mint egy évtized óta folyó eszmecserejébe.”* Az utóbbiakkal fontos dolgokat mondott ki.

Köhalmi Béla két hónappal a könyvtártudományi ankét előtt, az MTA 1960. április 10-14-i nagygyűlésén korreferált a Könyvtártudományi Bizottság munkájáról.⁶⁹ Ott azt fejtette ki, hogy *„amikor a tudományt [...] említjük, nem csupán a könyvtártudományra gondolunk, hanem a szaktudományokra is, sőt elsősorban ezekre. A könyvtártudomány is hivatása szerint a könyvtár és tudomány kölcsönhatás jellegű kapcsolatainak állandó vizsgálatára fordítja tekintetét. Az ebből adódó tanulság pedig az, hogy tudományos könyvtáraink erre hivatott dolgozói szaktudományuk művelésében is részt vehessenek.”* A könyvtártudományt régi módon fogta fel, s inkább a más tudomány szakoknak a könyvtáron belüli fontosságáról beszélt. Számára a tudományos könyvtárakban volt elképzelhető a tudomány művelése.

Danyi Dezső szóvá tette, hogy a könyvtártudomány tárgya és lényege nem tisztázott. Az előadások és felszólalások is ellentmondó nézeteket tükröznek. Ez is mutatja, a témában

⁶⁹ Köhalmi Béla: A Könyvtártudományi Bizottság hat éve. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 225-228. p.

komoly ellentétek húzó(d)hat)tak. V. Waldapfel Eszter nyíltan kimondta: „8-10 évvel ezelőtt még a könyvtártudomány létén vagy nem-létén vitáztunk. A vitákban nagyobb számban olyanok vettek részt annak idején, akik a könyvtártudomány létét tagadták, és legfeljebb a könyvtörténeti stúdiumok számára voltak hajlandók a könyvtártudomány rangját elismerni. [...] A bölcsőhöz azonban odasurrant a jó szándékú és a tudomány fejlődését egyengetni szándékozó könyvtárosok mellett a rossz tündér is, mert csak ezzel magyarázható az, hogy a Bizottság – annyi jó szándék ellenére – 6 év után sem tölti be hivatását teljes egészében és minden területen. [...] Fontos volna annak tisztázása, hogy ha most már elfogadott és elismert tudomány a könyvtártudomány, melyek azok a törvényszerűségek, amelyeket megállapít.” A Mezey László, az MTA Bizottság titkára megígérte, hogy az „akadémiai Bizottság a most elhangzottak felhasználásával az itt el nem mondottakat is felveszi programjába és egy újabb ankéton igyekszik tisztázni a könyvtár és tudományos munka kapcsolatát.” Ennek nem maradt nyoma.

Kovács Máté által előadottakra sem az ankéton, de utána sem történt reagálás. Elhallgatták, nem fogalkoztak sem a bibliológiával, sem a könyvtártudománnyal. Márpedig minden tudomány éltető eleme és fejlődésének elmaradhatatlan feltétele a vita.

Hogy a kortársak mennyire nem értették meg Kovács Máté előadásának lényegét, arra bizonyíték, hogy az ankról beszámoló lapban nem olvasható még a bibliológia szó sem, s hogy az előadásról féllapnyi beszámoló azt tartotta fontosnak, hogy a vita „erőteljes bírálatban részesítette az előző korszak – még továbbélő – pozitívista hatását, de rámutatott a marxista könyvtártudományi szakkutatás kiforratlanságára, főbb hiányosságaira is.”⁷⁰

A vitából egyesek a történeti kutatások háttérbe szorítását hallották ki. Ezért Sebestyén Géza reményét fejezte ki, hogy a féltreértés és vita „hamar el fog csitulni”, de nem így történt – ezt mutatják a következő évi változások.

3. A Könyvtártudományi Bizottság és az 1961. 4. számtól a Könyvszemle irányváltása

Az 1960-as ankrét után szakadás történt a könyvtárügyben: a tudomány és a könyvtári gyakorlat kettészakadt és a dokumentációs intézmények kiváltak. Kovács Máté előbb levonta a tanulságokat, szakított a Könyvtártudományi Bizottsággal, a Könyvszemlével. Lemondó levelét tanulmányának közlése idején írta meg Kőhalmi Bélának. Vizsgálni kellene a tanszéken belül mi történt? Miközben készült a bibliológiai alapokon nyugvó antológia – amiben Kőhalmi eleve nem vett részt és 1960-ban nyugdíjba vonult!? – Kőhalmi és Mezey a

⁷⁰ A Könyvtáros, 1960. 9. sz. 641-645. p.

másik oldalra került, bár utóbbi közreműködött az antológiában. Azt sem tudni, az 1960-as évek közepén a tanszék miért szavazta le a bibliológiából következő Kovács Máté törekvést: a könyvtárosképzés alakuljon át „könyvesképzéssé”. Fontos mozzanat, hogy az akadémiai bizottságnál és lapjánál történt változásokat érzékelve, az Országos Könyvtárügyi (és Dokumentációs) Tanács is megszervezte könyvtártudományi szakbizottságát. Korábban – a párhuzamosságokat kerülendő – ilyen nem volt.

Már korábban közreadtam, hogy Kovács Máté hagyatékában találtam egy ceruzás fogalmazványt, 1960. szeptember 6-i kelettel, Köhalmi Bélának címezve, melyben tudatta lemondását akadémiai bizottsági és lapjának szerkesztő bizottsági tagságáról.⁷¹ Vajon mi történt a nyáron? Miért távozott a képzés szempontjából is oly fontos két posztról az a Kovács Máté, aki OKT elnök voltát és más társadalmi funkcióit fontosnak tartotta? Érdemes aláhúzni, Kovács Máté fogalmazványa jóval az akadémiai átszervezés előtt készült. *„Mint szóban jeleztem, a MTA Könyvtártudományi Bizottságának tagságáról és a Magyar Könyvszemle szerkesztő bizottságának tagságáról lemondok. [...] Elhatározásomra azért került sor, mert véleményem szerint már hosszabb ideje sem az MTA Könyvtártudományi Bizottság programja és munkája, sem pedig a Magyar Könyvszemle szerkesztési elvei és gyakorlata nem felel meg azoknak a követelményeknek, amiket a magyar könyvtárügy a fejlődés mai szakaszában indokoltan megkívánhat. A MTA Könyvtártudományi Bizottsága [...] érdemben nem foglalkozik azokkal a kérdésekkel, amelyeket a könyvtárügy legújabb gyakorlata és a tudománypolitika vetett fel. A Magyar Könyvszemle szerkesztése pedig ismételt sürgetés ellenére is, mind máig terv nélkül, ötletszerűen folyik.”* A fogalmazvány nincs befejezve, s azt sem tudni, elküldte-e a levelet.⁷² Valószínűleg igen, mert a Könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs Munkabizottságnak és a Magyar Könyvszemle új szerkesztő bizottságának Kovács Máté már nem lett tagja.

Az 1961. 4. számtól a Magyar Könyvszemle könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs lap lett – elhagyva az aktuális kérdések tárgyalását. Jelentősen megváltozott a szerkesztő bizottság is. Kimaradt Kovács Máté (lemondott?), Jóború Magda, Haraszthy Gyula és Szekeres Pál. Főszerkesztőként Köhalmi Béla jegyezte, helyettese maradt Dezsényi Béla, továbbá tagként Mátrai László, Rózsa György, V. Waldapfel Eszter. Ugyanebben a számban

⁷¹ OSZK kézirattár 210/158/112. sz. dokumentum. Említést tettem a fogalmazványról Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 758. lapján

⁷² Az MTA Levéltárában a következő bizottsági ülésről szóló jegyzőkönyv 1962. május 25-i. Az ott jelen voltak és távollévők névsora gyér és részben más, mint korábban. Kovács Máté neve egyik csoportban sem található. Az 1961-ben történekről nem tudunk semmit. Ezt követően 1962-ből még három jegyzőkönyv található, aztán 1966-67-ből 3 meghívó és az 1967. dec. 20-i ülés jegyzőkönyve. Mivel Kovács Máté már nem volt tag, a kutatást nem folytattam a bizottsági dokumentumok között.

szerkesztőségi írás arról számolt be, hogy az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Vezetősége új munkabizottságot hívott életre (de nem közli, kikből!). A vezetőség határozta meg, hogy az új munkabizottság a könyvtörténet, bibliográfia, dokumentáció tudományos és tudományszervezési kérdéseivel foglalkozzék, „*az intézkedésekkel a könyvtörténet és vele együtt értendő írás- könyvtár- és sajtótörténet, a bibliográfia és a dokumentáció marxista igényű tudományos orgánuma lesz*” a Magyar Könyvszemle. Hozzá tették, „*a Magyar Könyvszemle profilját illető félreértések ezzel megszünnének.*” A könyvtárosok a bejelentést nem értették félre.⁷³

Mezey László (1957-től a Főbizottság, az 1961-es váltástól a munkabizottság titkára) 1969-ben írta meg a váltás valódi okait és nézeteit a könyvtártudományról.⁷⁴ „*A könyvtártudomány tudományjellege körül [1960-ban] kialakult viták végül a munkabizottság megszüntetéséhez vezettek.*” Kifejtette, mit tartottak feladatuknak. „*A Munkabizottság a nagy könyvtárak kéziratári, ritkaság- és hírlaptári anyagával kapcsolatos problémákat a kutató és feldolgozó tudományos munka és nem a könyvtári technika és hivatali pragmatika szempontjai szerint kívánja vizsgálni. Az ún. könyvtártudománnyal tehát már ezért sem lehet kapcsolata. [...] Hasonló [...] ez a feladatkör ahhoz a kritikai-rendszerező szerephez, amit a történettudományban az ún. segéd- vagy alaptudományok nélkülözhetetlenül betöltenek.*” Mezey László okfejtése mutatja, az akadémiai tudományfelfogás semmit nem változott: megelégszik a filológiai tudományok segédtudománya, az előrendező szerepkörével. Kovács Máté ezzel szakított és olyan társadalomtudomány kifejlesztésére törekedett, amely nemcsak a nagy könyvtárak részlegeire, de valamennyi könyvtárra, könyvtári rendszerre tekintettel vizsgálja a társadalmi megrendelést. Beleérti a tudományba az írásos kultúra elemeit, az olvasást, azokat a könyvtárral együtt beépíti az emberi/társadalmi közlés rendszerébe.

Mezey László megírta: „*a Munkabizottság folyóirata, a Magyar Könyvszemle 1961-től szintén szakított a már-már kizárólagossá váló könyvtártudományi jelleggel.*” [?!] Mezey írása mutatja, az álláspontok Akadémia ill. a tanszék, a minisztérium között kibékíthetetlenek.

Az akkori állapotokat jellemzi a minisztériumi könyvtárossztály akkori vezetőjének – megkésett! - írása.⁷⁵ Szekeres Pál felpanaszolta, „*sajnálatosan akad olyan – bár le nem írt, nyilvánosan ki nem fejtett – vélemény, mely szerint a könyvtárelméleti kérdésekkel való*

⁷³ Bereczky László: A Magyar Könyvszemle új programjáról. = A Könyvtáros, 1962. 6. sz. 322-324. p. Később Pogány György is úgy fogalmazott, hogy az MTA közleménytől lett nem bevett diszciplína Magyarországon – a történeti és bibliográfiai részeket leszámítva – a könyvtártudomány. (Pogány György: A magyar könyvtári szaksajtó vázlatos története. = Könyvtári Figyelő, 1997. 1. sz. 17. p.)

⁷⁴ Mezey László: A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működése 1961-68. = Magyar Könyvszemle, 1969. 3. sz. 294-296. p.

⁷⁵ Szekeres Pál: Gyorsítsuk meg a szocialista könyvtárelmélet kibontakozását! = A Könyvtáros, 1962. 2. sz. 2-4. p. Erőtlen és hatástalan írás volt, tele korabeli frazeológiával és politikai szópuffogatásokkal.

foglalkozás sürgetése teljesen felesleges, mivel önálló könyvtártudomány nincs is. Akad olyan, ugyancsak lappangó vélemény is, mely szerint könyvtártudományra nincs szükség, mert hiszen könyvtáraink az elmúlt 16 esztendő során enélkül is szocialista könyvtárakká váltak. Bármilyen kevés is az ilyen nézetek képviselőinek száma, mégis szükséges nézeteikre reflektálni, mivel a könyvtárügy fontosabb őrhelyeiről messzemenően befolyásolhatják könyvtárügyünk egészének helyzetét és fejlődését” Majd erőtlenül és homályosan hozzátette: „fel kell hívni a figyelmet Sebestyén Géának a könyvtártudományi kutatás helyzetét tárgyaló ankéton elhangzott előadásából néhány figyelemre méltó megállapítására, továbbá más hazai és külföldi szakemberek eredményesnek tűnő kísérletére.” Végül Szekeres elmarasztalta a régi divatú, ósdi könyvtárfelfogást vallókat és megróttá a hálózatokat és az összefogást megkérdőjelezőket is. Ez utóbbival jelezte, a hat évvel korábbi, 1956-os alapjogszabálynak is akadtak még vitatói. S ezek a könyvtárügy fontos posztjait foglalták el.

4. Az 1960-as tanulmánya és az antológia a bibliológia próbája volt

Kovács Máté a bibliológiai alapvetéssel⁷⁶ párhuzamosan kezdte közölni annak a szellemében írt nagyszabású tanulmányát. Fontos, hogy az elméleti alapvetéssel egyidőben készen volt a tanulmány az 1945 utáni időszak 15 évéről. Az elméletet kipróbálta tanulmányában és fordítva: a tanulmánnyal alátámasztotta elméletét.⁷⁷ Ez a bibliológiai szemlélet hatotta át az összeállításában 1963-ban megjelent történeti antológia⁷⁸ szerkesztési elveit, tanulmányait. Ez vezérelte a könyvtárosképzés fejlesztése során, a vezetésével készített tantervekben.

A tartalomjegyzékre pillantva, az tűnik az olvasó szemébe, hogy a 4 részre tagolt írásban – a bevezetés volt az első – a társadalmi alapok és összefüggések tömör tárgyalása a második. A harmadikban az új magyar könyvkultúrát vizsgálta. Ilyen módon a körkörös vázlatában jelzett következő meghatározó tényező: a természetes és technikai közlésmódok, a kommunikációs aspektus elmaradt, pontosabban csak az olvasók téma kapott két és féllapnyi fejezetet. A terjedelem közel 4/5-e a könyv és könyvtárkultúrát tárgyalja. Nem foglalkozott – bizonyos feltárás hiányában – még a tömegkommunikációval. A könyvtári rendszert előkészítő Kovács Máté nem foglalkozott a könyvtári kultúra több fontos tényezőjével, csak a házi könyvtárak és a közkönyvtárak 5 fő típusának főbb eredményeit foglalta össze.

⁷⁶ Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1961. évi különszámából

⁷⁷ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229-254., 4. sz. 361-391. p. és 1961. 1. sz. 1-43. p. és klny, illetve megjelent az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai sorozatban Bp. 1961. 95 p.

⁷⁸ A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1-2. kötet. Bp. Gondolat Kiadó 1963. és 1970.

Témánk szempontjából legtöbbet a 4 és fél lapnyi Bevezetésből olvashatunk ki. A hozzá csatolt lábjegyzet szerint ez a tanulmány egy készülő monográfia eddigi eredményeinek megvitatás céljából összeállított összefoglalása. Mint később kiderült, az 1967-ra elkészült kandidátusi disszertációja védésekor ismét „a” monográfia elkészítését nevezte feladatának, tehát az is „csak” közbülső változat. *„A korszerű tudományos vizsgálat [...] két alapvető felismerés érvényesülését kívánja meg. Az egyik, hogy az írás, könyv- és könyvtárkultúra a társadalmi gyakorlat olyan folyamata, amelyet alapvetően a tudattartalmak írásos-nyomtatásos közlésmódjának sajátos adottságai különböztetnek meg minden más társadalmi folyamattól, amelyben a közlésre szánt tudattartalmak írásbeli kifejezésétől kezdve, a kiadói és nyomdai tevékenységek során, a papírellátáson, a kiadvány művészi eszközökkel való megjelentetésén, a könyv- és lapterjesztésen keresztül a könyvtárak munkájáig minden mozzanat szorosabban-lazábban összefügg egymással. A másik pedig az, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúra, mint a társadalom életmegnyilvánulásainak egyike ugyanakkor szorosabban vagy lazábban, de szükségképpen dialektikus összefüggésben áll ma már a társadalom csaknem valamennyi más jelenségével, különösképpen a társadalom politikai és kulturális életével, gazdasági-társadalmi fejlődésével.”*⁷⁹ Tudománya új megközelítést adta. A közlésmódokra építve, kijelölte helyét a társadalomtudományok között.

Kovács Máté a könyv- és könyvtárkultúra kommunikációs alapjait a tanszéki antológia bevezető tanulmányában fogalmazta meg.⁸⁰ Az 1962. augusztusában megfogalmazott előszó szerint a szöveggyűjtemény célja az, hogy az *„elsősorban az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló hazai társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetét”* mutassa be. Leszögezte, a gyűjtemény kommunikációs alapokra támaszkodó könyvtudományi szemléletű, és első ízben tett kísérlet lesz. Jellemző, hogy a bevezetőről a különben alapos, elismerésekkel teli, a hibákat is megértéssel és precízen korrigáló recenziójában, a szakma legrangosabb lapjában, a Magyar Könyvszemlében Csapodi Csaba említést sem tett.⁸¹ Hasonlóan Rácz Aranka⁸² korrekt és elismerő recenziója szót sem ejtett arról, hogy a kötet szellemét a Kovács Máté által az 1960-as könyvtártudományi ankéton előadott bibliológia vezérelte.

⁷⁹ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus ... i.m. 6-7. p.

⁸⁰ Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 15-40. p.

⁸¹ Csapodi Csaba recenziója a Magyar Könyvszemle, 1964. 1. sz. 93-94. lapjain olvasható

⁸² Rácz Aranka, N.: A magyar könyv- és könyvtárkultúra történetének első összefoglalása. = A Könyvtáros, 1963. 8. sz. 450-451. p.

Az új törekvés, tudományfelfogás értő méltatását a népművelő Novák Józseftől kapta.⁸³ „Az Előszóban lefektetett alapelveket a munkaközösség következetesen végrehajtja, s egyben a gyakorlatban megvalósítja azokat az elgondolásokat és elveket, amelyeket Kovács Máté egy korábbi tanulmányában (A könyvtártudomány a szocialista művelődéspolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. Különszám) lefektetett.”

A tanulmány és a szöveggyűjtemény félévszázada, a mai napig a könyvtárosképzés legfőbb segédeszköze, viszonyítási alap. Kovács Máté azt is leszögezte, hogy „gyűjteményünk [...] nemcsak bizonyos eredmények összefoglalása, hanem egyben program is: jelzi a szakkutatás egyes további fontos feladatait.” Kovács Mátéék vállalkozását az utókor nemhogy nem folytatta, be sem fejezte a majdnem kész teljes művet.⁸⁴

5. Molnár Pállal közös munkájuk hozadéka (1963-1968)

Kovács Máté 1963-1968 között Molnár Pállal dolgozott a bibliológia továbbfejlesztésén.⁸⁵ Néhány részeredményét Molnár Pál közreadta⁸⁶, de az együttműködésről csak az 1996 őszén tartott emlékülés anyagából kiadott kötetből értesülhetett a szakma, akkor is csak említés történt róla.⁸⁷ A részleteket a 2015. végére elkészült írásomban tár(hat)tam fel, amikor Kovács Máté OSZK-beli hagyatéka Molnár Páléval egészült ki.⁸⁸

⁸³ Novák József: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. = Népművelési Értesítő, 1964. 3. sz. 182-184. p.

⁸⁴ Lásd Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangodi Ágnes. Debrecen, 2007. 160-183. p. Az újabb fejleményekről Kovács Ilona: Újabb adatok a Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c. kiadvány történetéhez: a 3. kötet, az 1945 utáni korszak munkálatairól és kéziratáról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 4. sz. 38-49. p. A megtalált kézirat azóta a Kovács Máté Alapítvány kuratóriuma kezdeményezésére olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtárban, az 1-2. kötettel együtt.

⁸⁵ Bővebben lásd Tóth Gyula: Kovács Máté és Molnár Pál (nemcsak) tudományos barátsága (Eszmecsere a bibliológiáról) 34 p. (Olvasható www.kovacs-mate-alapitvany.hu portálon a születése 109. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésről szóló beszámolóban.) Erre támaszkodva mutatom be együttműködésük hozadékát.

⁸⁶ Az alábbi Molnár Pál írásokra lehet hivatkozni: Sebestyén Géza: A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében. [Könyvismertetés.] = A könyvtáros, 1963. 2. sz. 116-117. p. Uő. A Milkau-Leyh-féle „Handbuch” fogadtatása a nemzetközi szakirodalomban. = Könyvtári Figyelő, 1965. 5-6. sz. 349-363. p. (Ua oroszul: Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom, 1965. 19. sz.). Uő: A bibliológia (könyvtártudomány) vitás kérdései két szovjet tanácskozás tükrében. = Könyvtári Figyelő, 1967. 1-2. sz. 33-48. p. Uő: Vita a könyv- és könyvtártudomány viszonyáról a szocialista országok szakirodalmában. = Könyv és Könyvtár VI. Debrecen, 1967. 107-170. p. és klny. Angol változata The conception and interrelation of bibliography and library science... in socialist countries. = Libri, 18. (1.) 1968. 1-34. p.

⁸⁷ Fülöp Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. (Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója.) = Könyv és Könyvtár XVIII. köte 1997. Debrecen, 1997. 41-52. p. (olvasható még Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. 12. sz. 19-28. p.) és Kertész Gyula: Kovács Máté kéziratosa hagyatéka. = Könyv és Könyvtár ... i.m. 23-30. p.

⁸⁸ Kovács Máté biobibliográfiája szerint megjelent házi sokszorosításban egy füzet A bibliológia alapproblémái a szocialista társadalom viszonyai között. [Közread. az] ELTE Könyvtártudományi Tanszék. Bp. 1968. 39 p., ám sehol nem található. Azt gyanítom, hogy Molnár Pállal közös kutatásuk elméleti általánosítása részéről ez volt, hiszen a „szocialista társadalom viszonyai között” hozzátoldást csak a korabeli viszonyok igényelték. A bibliológiai alapproblémái lehetett volna közös kötetük bevezetője.

Kovács Máté és Molnár Pál kutatási együttműködését 1963-1968 között a professzor tudományfejlesztő tevékenysége egyik szakaszának tekintem. Ez beleillik abba a folyamatba, amelynek fordulópontja az 1960-ban előadott bibliológiai koncepció⁸⁹ volt.

Molnár Pállal folytatott levelezésükből kiderült, kommunikációs gondokkal küzdöttek. Félő, az előkerülteken túl továbbiak lappanganak, vagy elvesztek. Ma már elmondható, hogy a korszak akadályozó magatartása mellett úgy fejlődött műhelyükben a hazai bibliológia európai színvonalra, hogy az ellentábor tudományos vita helyett elhallgatással és közlési akadályokkal gátolta munkájukat. A tudományfejlődés számára létfontosságú vita elmaradását némileg pótolta kettejük párbeszéde - Molnár Pál ellenvetéseivel és biztatásával.

Kettejük levelezéséből kiderült és Kovács Máténak vélhetően az oktatáshoz készített jegyzeteiből, előfogalmazványaiból biztosan állítható, folyamatosan dolgozott a bibliológia továbbfejlesztésén. Bevezetesként Molnár Pálnak – érthetően – az 1960-as előadását ajánlotta figyelmébe, de felhívta figyelmét az 1963-ban megjelent antológiai bevezető tanulmányára is – az értelmezése szerint is koncepciója továbbvitelét jelentette. Molnár a megbízatás elfogadását közlő levelében jelezte, ellentmondást lát feladata és a könyvtártudomány fogalmának tágabban értelmezett bibliológiai koncepciója között. Szerinte a nyomdászat, papír, bibliofília, könyvművészet gyakorlati jellegénél fogva nem lehet tudományelméleti fejtegetés tárgya. Tehát Molnár Pál elsődleges kifogása a bibliológiával kapcsolatosan az volt, hogy tárgyát túlságosan tágan határozta meg. Kovács Máté 1963. augusztus 7-i levelében így nyugtatta: *„A könyvtári kultúrát nem szabad elszigetelten szemlélni. [...] Helyesen akkor járunk el, ha a vizsgálódás középpontjába a szűkebb tárgy: a könyvtári kultúra tudományelméleti kérdéseit állítjuk, de ezeket összefüggéseikben, főként az írásbeliség teljes folyamatában szemléljük. [...] Minket [...] az összefüggések érdekelnek.”*

Molnár Pál úgy értékelte Kovács Máté 1960-as előadását, hogy az *„továbbblendítette a dolgokat arról a holtpontról, amibe a nyugati polgári szemlélet juttatta.”* Szerinte Varjas Béla 1955-ben megjelent tanulmánya Engels alapelvét sematikusán alkalmazta az anyag különböző mozgásformáiról a társadalmi jelenségekre, s így a könyvre és könyvtárra is. *„Kovács Máté már lemondott az egységes alapelv erőszakolásáról, s csupán a könyvtártudomány helyét igyekezett kijelölni a társadalomtudományok között, [...] csak szempontokat adott a kutatások számára.”* Kovács Máté 1960-ban nem mehetett tovább széleskörű programnál: *„ennél a kialakulatlan tudományszaknál a kutatások tárgyköre, módszerei, tudományelméleti kérdései csak vázlatosak és problematikusak lehettek, melyeket még nem igazolhat a kialakult*

⁸⁹ Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle 1961. évi különszám 7-34. p. és klny.

gyakorlat. Kimondta, „a szovjet és népi demokratikus szerzőknél sok a programadás, az ideológia, általánosság, [...] Súlyos ellentétek vannak persze több kérdésben, a könyvtár pártossága és semlegessége, a szabad olvasás és a zárolás joga, az ajánló válogatás és a cenzurázás kérdéseiben.” Molnár második kifogása a szocialista bibliológiával kapcsolatosan, hogy túlideologizált, s nem tudott mit kezdeni a pártossággal. Természetesen nem a marxista frazeológiáról próbálta lebeszélni (erről akkor szó sem lehetett!), túlzásaira figyelmeztetett.

Harmadik észrevétele Molnárnak 1966 áprilisában az volt: „Munkám közben láttam, hogy milyen komoly teljesítmény volt a Te 1960-as anketon tartott expozéd – messze túlnőtt minden eddigit, [...] Viszont sajnos, hogy mennyire nem tudtak mit kezdeni evvel az elméleti alapvetéssel sem nálunk, sem másutt.” 1966. május 13-i levelében az Akadémiát, a Könyvszemlét és személy szerint Mátrai Lászlót vádolta a bibliológia elhallgatásáért.

Molnár Pál később is visszatért arra, hogy „A kutatás tárgyköre (és módszere) tudományelméleti körvonalazása nagyon vázlatos, nem konkrét, a társadalmi összefüggések széleskörű hangoztatásánál nem sokkal megy tovább.”

1964 elején Kovács Máté „A bibliológia önállósulása” címmel írta, minden tudomány hosszú fejlődésen megy keresztül. „Az írás- és olvasás, mint közlésmód, a könyv- sajtó és könyvtár mint e közlésmód különböző formái önmagukban nem keltették fel hosszú ideig a tudományos érdeklődést. Még a bibliológia és a dokumentáció is viszonylag lassan váltak a tudományos vizsgálat tárgyaivá. [...] Most elérkezett az ideje annak, hogy a közlésmód és formái teljes komplex feldolgozást nyerjenek és az így leszűrt ismeretek nemcsak egy-két tudományág, hanem valamennyi érdekelt tudomány számára társtudományi anyagként felhasználhatók legyenek.”

Kovács Máté 1964 elején elfogadtatta az OKDT kiadványi szakbizottságával közös kötetük kiadását 1966-ra, ilyen címen: „A könyvtártudomány tudományelméleti problémái a hazai és külföldi szakirodalomban. „Te összehoznád a külföldi részt, amely a második világháború utáni termést bővebben, a két világháború közöttit kissé szűkebben tárgyalná, a korábbiából pedig csak a kiemelkedő szerzőket és műveket vennéd fel. Én adnék hozzá egy hosszabb bevezető tanulmányt és a hazai szakirodalom áttekintését, érzékeltetve a fejlődés fontosabb mozzanatait és a külfölddel való kapcsolatokat. A kötetet egy minél teljesebb bibliográfia zárná be.” Az egyetemi jegyzetervbe pedig felvette szöveggyűjtemény kiadását. Máskor azt írta Molnár Pálnak: „...itt új koncepciót kell kialakítani az írásbeli közlésről, mint a társadalmi közlés egyik fő technikai formájáról. Világosan kell látnunk az írásbeliség sajátos adottságait és lehetőségeit a természetes (biológiai) és egyéb technikai közlésmódokhoz képest....” 1966. március 1-én mondhatni grandiózus tervet készített. Molnár

Pál hozzá is kezdett a kidolgozáshoz 1968-ban, de rész/előfogalmazvány eddig egyikük részéről sem került elő. Felhasználták volna az írás-, könyv- és könyvtártörténeti kutatások elméleti általánosításait, beleértve az akkor éppen bontakozó olvasástörténeti eredményeket is. Hangsúlyozottan megjelent a(z írásbeli) közlési rendszerbe illesztés szándéka. Kiemelésre került a tervezetben a szerző-mű-olvasó kapcsolatrendszer, s mindezek hatása a társadalom életére, az igényekre és szükségletekre. Az összegzésben kijelölték volna a szakkutatás további feladatait, egy nemzeti és a nemzetközi együttműködés keretében.

Molnár Pál első írása szerint⁹⁰ „*A könyvtártudományt nem tudják sem Keleten, sem Nyugaton közös nevezőre hozni. A könyvtártörténet és a könyvtártan (=alkalmazott könyvtártudomány) hagyományos kettőssége változatlanul fennáll, de a korszerűbb, társadalomtudományi jellegű kutatás mégis a könyvtár tevékenységére irányul.*” Ez és más írásai előfutárai voltak Molnár fő bibliológiai művének.⁹¹ Ennek korai változatához csatolt levelében megjegyzte: „*Az egész dolgozat tanulsága az, hogy a bibliológiai irány a könyv szociológiai szemlélete, sőt a közlési rendszerek egész komplexuma széles fronton tör előre e kialakuló tudományszakban;[...] A régi szűkkörű könyvtártudományi, könyvtártani koncepció hitelét veszti, elszigetelődik; tudományos jellegű anyaga beleszerveződik a kialakuló komplex tudomány együttesébe. Ebben a felismerésben Neked mindenesetre komoly érdemeid vannak, s úgy látszik, hogy a fejlődés igazolni fogja elgondolásaidat...*” Jelezte Molnár, a részanyagot küldő külföldiek is érdeklődéssel várják a Libriben várható, vagy magyar nyelvű változatát. Nem kétséges, akkor nálunk Molnár Pál ismerte legjobban a nemzetközi tendenciákat!

Molnár Pál a rajzolt nemzetközi körképbe beleillesztette a hazai fejlődés bemutatását is. Legrészletesebben Kovács Máté elméleti törekvéseit tárgyalta, kiemelve, „*az ő felfogása szerint a vizsgálatok középpontjába nem csupán a könyvtár és a könyv társadalmi funkcióját, hatását, hanem az összetettebb »könyv- és könyvtárkultúrát« állította. Utalt rá, Kovács Máté széleskörű könyvtár felfogását korábban kezdte, mint bibliológiai kifejtette volna, s 1953-ban azt írta, a korszerű magyar könyvtári szervezet, a hálózati rendszer kiépítésénél »a társadalom valóságos könyvtári szükségleteiből kell kiindulni«, s hogy »elsődlegesek maguk a társadalmi*

⁹⁰ Molnár Pál: Sebestyén Géza: A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében. = A könyvtáros, 1963. 2. sz. 116-117. p. Sebestyén kötete az OKT kiadványai sorozat 15. tagja.

⁹¹ Molnár Pál: Vita a könyv- és könyvtártudomány viszonyáról a szocialista országok szakirodalmában. = Könyv és Könyvtár. VI. Debrecen, 1967. 107-170. p. és klny.

igények«. ⁹² Kovács Máté munkássága által „A könyvtári elmélet terén tehát nemcsak előhaladást tett hazánk, hanem bizonyos szempontból iránymutatóvá is vált...”⁹³

Molnár Pál ezen írásának a Libriben is megjelent egy változata.⁹⁴

Nem tudni egyelőre, Kovács Máté mikor találkozott McLuhan nézeteivel. Molnár Pállal közösen az 1966-os kiadással foglalkoztak. Kovács Máté antológiai tanulmánya⁹⁵ McLuhan állításainak egyfajta indirekt cáfolata, mindenek előtt annak tételezésével, hogy a történelem azt mutatja, az újabbak soha nem tették fölöslegessé a régi közlésmódokat, az újak megjelenése „csak” átrendezte a közlési rendszereket. 1963-ban nem hivatkozott McLuhanra.

Molnár Pál 1967. március 25-én kelt levelében írt először McLuhan könyvéről kialakult véleményéről. Akkor talán csak ők ketten nem hozsannáztak McLuhannek. Kovács Máté datálatlan (valószínűleg 1967 második felében kelt) írása „A könyv, sajtó, könyvtár és az olvasás a modern technikai közlésmódok versenyében” címet viseli és az 3 lapnyi autográf reflexió McLuhan könyvére.⁹⁶ Szerinte McLuhan gondolatát Balázs Béla már első filmtudományi könyvében leírta, és tévedés a közlésmód meghatározó voltát tételezni, mert elsődleges a tartalom és másodlagos a forma, jóllehet a kettő elválaszthatatlan. Molnár Pál arra mutatott rá, hogy a kanadai professzor összekeveri a közlésmódokat is: „*az új nagyon elnagyolt eszme, hiszen a tv és a film nem auditív, hanem audio-vizuális közlésrendszer, sőt inkább vizuális, mint auditív jellegű.*” Molnár Pál Kovács Máté 1967 augusztusi előadására („A kiadvány és az olvasás a modern technikai közlésmódok versenyében”) hivatkozva, leszögezte, „*az írásos kultúra sajátosságait és mai helyzetét sokkal pontosabban fogalmazza meg a Te [...] szombathelyi előadásod vázlat, rámutatva az írásos közlésmód természetére, előnyeire és gyakorlatának nehézségeire.*” Az előadásból kiderül, Kovács Máté nemcsak a Könyvszemle-beliiek segédtudományi felfogásával vitázott, de a modern technikai közlésmódok - nálunk is gyorsan előretörő - híveivel, McLuhan nézeteit vita nélkül elfogadó hazai követőivel is. Sőt, 1960-as évtized közepére erősödött az angolszász eredetű informatika híveinek hangja, akik szerették volna az igazán társadalomtudományra tartozó írásos kultúrát is matematikai törvényszerűségekkel leírni, ráadásul a bölcsészkar képzésben. Kovács Máté

⁹² Itt Molnár Pál Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1953. Debrecen, 1954. 59-136. p. c tanulmányára hivatkozott.

⁹³ Molnár Pál: Vita... i.m. 160. p.

⁹⁴ The conception and interrelation of bibliography and library science... in socialist country címmel kézirat található az OSZK Kovács Máté hagyaték 210/495. sz. csomójában

⁹⁵ Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat, 1963. 15-40. p.

⁹⁶ The Gutenberg Galaxy (The making of typographic man) University of Toronto Press, 1966.) Véleményét hosszan idéztem tanulmányomban 2015-ben.

figyelt valamennyi irányzatra, de a képzésben továbbra is a bibliológiai irány dominált. Az eltelt fél évszázad tapasztalatai mutatják, – bár többen állították - a Gutenberg-galaxis, sőt a televíziós ember sem halott. Az idő viszont a rendszerben gondolkodó Kovács Mátét igazolta.

Kovács Máténak 1966. közepi írása⁹⁷ jelzi, a bibliológia kutatója kettős ellenállással találta magát szembe: egyfelől a régi történeti iskola, másfelől az új technikai közlésmódok hívei az írásbeliséget túlhaladottnak tekintették. Az előbbieket „zavarja, nyugtalanítja a tárgykör komplexebb felfogása, az ismeretek teljesebb körének összekapcsolása, a bennük felismerhető rendszer feltárása. [...] A másik nehézség forrása az, hogy az utóbbi évtizedekben a technikai közlésmódokban igen nagy fejlődés következett be. Ma valóságos divat a film, a televízió, rádió kutatásával foglalkozni és ugyanakkor elzárkózni mindennel szemben, ami régi vagy még régebbi. A könyv és sajtó is régebbi, »meghaladott» közlési formák közé tartozik szerintük. Tehát nem is igazán modern az, aki az írásbeliség megértésével kísérletezik. Kétségtelen nem könnyű két tűz között újat létrehozni. Vigasztaló, hogy az új eredmények rendszerint így, két tűz között jönnek létre.”

Molnár Pál 1967. októberi levelében említette, hogy az antológia akkor készülő II. kötetében közlésre kerül Kovács Máté tanulmánya a magyar bibliológiai gondolkodás fejlődéséről. Vajon miért maradt el és ha készen volt, vajon hol van?⁹⁸

Molnár Pál halála után terveit újra kellett gondolnia Kovács Máténak.⁹⁹ Szakmánk kárára ezekből a tervekből – miként számos korábbiából - egy sem látott napvilágot.

6. Kovács Máté 1963 után társtudományokon is próbálgatta a bibliológiát

Kovács Máté irodalmi munkásságáról készített bibliográfia¹⁰⁰ szerint 1963 után évekig nem írt a bibliológiáról.

Kovács Máté az 1960-as években kapcsolódó szakterületek irányában (is) igyekezett kiterjeszteni kommunikációs és szociológiai alapú tudománymegközelítését. Ide sorolom

⁹⁷ Az eddig nem ismert írás címe: A modern bibliológiai felfogás és szemlélet nehézségei.

⁹⁸ A téma beleillik közös munkájukba, Kovács Máté jelezte is Molnár Pálnak, ezzel a témával (is) foglalkozik. Hasonló címmel Fülöp Géza adott elő 1985-ben tartott magyar-francia bibliológiai szimpóziumon. Előadása nem jelent meg, de Kovács Iona jóvoltából kézirátát megismertem. Lásd a bibliológia hazai utóélete fejezetben.

⁹⁹ Az 1969. január 21-én kelt irat Tervek, feladatok címmel olvasható. „A magyar olvasási, könyv és könyvtári kultúra a XX. században (egyetemi jegyzet); A bibliológiai gondolkodás a magyar szakirodalomban (tanulmány); A magyar könyvtári kultúra fő kérdései (tanulmány); Bibliológiai alapismeretek (Egyetemi jegyzet) a) elméleti, történeti összefoglalás, b) szöveggyűjtemény a hazai és külföldi szakirodalomból; Az olvasási, könyv- és könyvtári kultúra külföldön a XX. században (egyetemi jegyzet); A könyv- és könyvtár a magyar társadalom életében 1945-től napjainkig (Bevezetés, szöveggyűjtemény, bibliográfia); A magyar művelődéspolitikai fő kérdései a hazai közgondolkodásban (Bev. Szöveggyűjt.); A magyar olvasási, könyv- és könyvtári kultúra a XIX. és XX. században (összefoglaló feldolgozás); Az olvasási kultúra fejlődése Magyarországon (tanulmány); A magyar közművelődés technikai tömegközlelési rendszerei (tanulmány)”

¹⁰⁰ Lásd Kovács Máté emlékkönyv. Bp. MKE, 1983. 217-261. p.

népműveléstudományi kísérletét¹⁰¹ – mert tanszéke keretein belül indult népművelőképzésnek is fontos volt a tudományos háttér. A tájékoztatástudomány¹⁰² a könyvtárosképzés továbblépése miatt lehetett fontos. Ebbe a sorba helyezem Kovács Máténak Csűry Istvánhoz írt, hagyatékában talált magánlevelét, melyet akkor megjelent tanulmánya olvastán írt.¹⁰³ Később visszatért a közművelődés és közlés viszonyának vizsgálatára.¹⁰⁴ Úgy látszik, a közléstudomány felé haladó koncepcióját próbálta ki a képzés csatlakozó területein.

Kovács Máté Csűry Istvánhoz írt levelében is utalt arra, hogy a közvetett megismerés szerepének növekedésével kapcsolatos változásokat már a népművelésről 1964-ben, majd a tájékoztatásról szólva megpróbálta részletesebben kifejteni. Molnár Pál figyelmét is felhívta a népműveléstudományról írt tanulmányára, mint ami a bibliológiához is fontos. Ezidő tájt a népművelés elméleti kérdései másokat, így Durkó Mátyást, Maróti Andort, Katona Imrénét is foglalkoztatta (Kovács Máté hivatkozott is rájuk). A professzor 1959-ben, 1961-ben is írt róla.

Kovács Máté a népműveléstudomány tárgykeréről vallott eltérő felfogások felvázolása után, a népművelés belső világáról és természetéről szólva, jutott a következtetéshez, hogy a közművelődés a korszerű közlési rendszer sajátos és önálló tartományát képezi. Ezért külön alfejezetet szentelt a népművelési és megismerési folyamatoknak, másfelől a társadalmi nevelés és művelés tartományainak. Ezen belül számbavette a természetes és a technikai közlésmódok közművelődésbeli jelenlétét. A népműveléstudományt a társadalomtudományok rendszerében helyezte el és a közművelődés egyes rendszereiről szóló tudományok között sorolta fel a bibliológiát is, miként a rádió- és televízióelméletet.

Kovács Máté a népművelést/közművelődést egyfelől a közvetett megismerési folyamatok között helyezte el, másfelől az alkotó–alkotás–művelődő ember hármas tagolódásából az utóbbiban jelölte ki szerepét. Rámutatott arra is, hogy minden természetes közlésmód valamely megfelelő technikai közlésmódban fejlődött tovább (és persze fordítva: utóbbiaknak megvan természetes elődjük) - a létrehozó társadalom szükségleteinek megfelelően. A közlési rendszerek fejlődése szükségszerűen nyomon követi a társadalmi

¹⁰¹ Kovács Máté: A népműveléstudomány fontosabb tudományelméleti problémái. = Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. és különnyomat. Utóbbi Bp. Népművelési Intézet, 1965. 130-191. p.

¹⁰² Kovács Máté: Tudománypolitika és tájékoztatástudomány. = A tudományos műszaki tájékoztatás. Szerk. Patek Ferenc. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1967. 8-26. p.

¹⁰³ Csűry István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. (Kísérlet a fogalom meghatározására.) = Könyv és Könyvtár VI. Debrecen, 1967. 5-85. p. A levelet teljes terjedelmében közreadtam Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c. kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = A jövő a múlt és jelen egységére épül. Emlékkötet a száz éve született Kovács Máté tiszteletére. Debrecen, 2007. 181-183 p.

¹⁰⁴ Kovács Máté: Közlés és közművelődés. = Nyelv- és kommunikáció. 1. köt. Bp. 1969. 105-134, p.

fejlődésmenetet. Az íráson-nyomtatáson alapuló közlési rendszerek, vagyis az írás és olvasás, könyv-, sajtó- és könyvtárkultúra az élősavas közlési rendszerek leszármazottja.

1967-ben továbbképzést tartottak a műszaki szaktájékoztatók számára.¹⁰⁵ Kovács Máté a tudománypolitika felől közelítő előadásában azt fejtette ki, hogy „*A tudományos tájékoztatás ma már fejlettsége jelenlegi fokán is viszonylag különálló, jól körülhatárolható tartományává vált [a tudománypolitikának és a tudományok fejlődésének]. A társadalmi közlés rendszerei között az írásbeli közlés egyik viszonylag új keletű, de egyre növekvő jelentőségű formája, amelynek feladata, hogy az információk, - főként az írásbeliek – roppant tömegből a társadalmi felhasználás céljából kiválassza, közérthető formába öntse, rendszerezze és elterjessze az értékeseket. Ez a folyamat azonban szükségképpen szorosan beékelődik [kiemelés KM] több vonatkozásban is a tudományos alkotás és társadalmi felhasználás folyamatába. Egyfelől a tudományos értékek létrehozásának folyamatában az új tudományos értékeket közvetíti még újabb tudományos értékek létrehozásához, másfelől az új tudományos értékeket a gyakorlathoz juttatja el. Éspedig közvetlenül, egyre gyakrabban.*” Még hozzáfűzte: mivel a tudományok a természet, társadalom és gondolkodás folyamatának valamely részét vizsgálják, amelyeknek a társadalom életgyakorlatában jelentősége van, ebből következően a tudományos kutatás tárgyát nem a tudomány oldaláról, hanem a társadalmi szükségletek oldaláról kell és lehet kijelölni. Kovács Máté ismét a társadalmi megrendelés oldaláról közelítve, a társadalmi közlés rendszerében elhelyezve vizsgálta témáját.

Csúry István számára 1967-68-ban fogalmazott levelében – noha Csúry maga is közlésalapú megközelítést alkalmazott bibliográfiáról írt tanulmányában – azt kifogásolta, hogy túlzottan nagy szerepet tulajdonított a megismerésnek, s ezzel megbontotta a megismerés-rögzítés-közlés szoros egységét. Azt kívánta, mindegyiket a maga nemében, az egész összfüggésében kell vizsgálni. Az utóbbi időben „*egyre több embernek egyre nagyobb érdeke a valóság világának közvetett megismerése. S ez annál nagyobb jelentőségű, mert jóval kevesebb időt és energiát igényel, mint a valóság közvetlen megismerése.*”¹⁰⁶ Vagyis a közlési folyamat részét képező bibliográfia szerepe is nő. Ám a bibliográfiakészítés nem tudomány, hanem „*több-kevesebb tudományos felkészültséggel végzett gyakorlat, ugyanúgy, mint a könyvtári, dokumentációs munka.*” Azt javasolta, a témáról folytassák kettőjük eszmecseréjét, mert Csúry írásával most vált lehetővé a kérdések alapos megvitatása.

¹⁰⁵ Az előadásokat Rózsa György, Pataky Ernő, Györe Pál, Patek Ferenc, Hoványi Gábor és Babiczky Béla tartották, olyan témákról mint a dokumentációs közlés vagy a reprográfia alkalmazása a dokumentációban.

¹⁰⁶ Kovács Máté levelét teljes egészében közöltem Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Debrecen, 2007. 160- 183. p. Ez az idézet a 182. lapról való.

7. Kovács Máté kandidátusi disszertációja

A Kovács Máté Alapítvány kuratóriumának kezdeményezésére és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja kéziratárának jóvoltából 2016 tavaszán hozzáférhetővé vált a professzor 1967-re datált és 1968 szeptemberében megvédett kandidátusi disszertációja.¹⁰⁷ Csak most látszik, milyen kár, hogy megírásakor valamiért nem került szélesebb nyilvánosság elé – szemben az 1960-ban írt hasonló tanulmányával.¹⁰⁸

A disszertáció – a korábbi 15 évet áttekintő írását meghaladva – két évtizedet, az 1945-1965 közötti, a második ötéves terv befejezéséig tartó időszakot tekintette át, de immár továbbfejlesztett bibliológiai szemlélettel. Korábban úgy tekintettük – magam is - az előző írását, mint ami (az antológiával együtt) a bibliológia próbájának tekinthető történeti tanulmány. A jóval terjedelmesebb disszertáció megismerése után, felmerült bennem a kérdés: par excellence történeti tanulmányokat írt-e Kovács Máté? Nem feladat most ennek eldöntése, de elméleti fejtegetései arra (is) utalhatnak, hogy mindkét esetben történeti pillanatfelvétellel, egy korszak áttekintése révén történeti fogódzókat, bizonyítékokat keresett a bibliológia elméletének formálásához, fejlesztéséhez.¹⁰⁹ Ez lehetett mindvégig a szándéka.

Ehelyütt nem a disszertáció vizsgálata, értékelése a feladatunk, hanem azt próbáljuk felfejteni, hogy milyen irányban változtak könyvtárelméleti nézetei 1960 után. Ehhez főleg a téziseket és a disszertáció vele sok tekintetben rokon bevezető fejezetét tanulmányoztuk.

A disszertáció téziseiből, s a disszertációból is mindenek előtt az tűnik elő, hogy bár az 1945-1965 közötti időt vizsgálja, a tanulmány (eltérően az 1960-astól) hosszan tárgyalja az

¹⁰⁷ Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. Bp. 1967. 467 p. gépírat és Tézisek 20 p MTA KESZ Sokszorosító. Megtalálható a MTAKIK repozitóriumban <http://real-d.mtak.hu/856/>, Magyar Elektronikus Könyvtár <http://mek.oszk.hu/15400/15495.hu> Az így megismert disszertációhoz széljegyzeteket fűztem Gondolatok és széljegyzetek Kovács Máté kandidátusi disszertációjának [...] olvasása közben címmel. Elérhető a www.kovacsatealapitvany.hu nevű honlapon, a fenti elérhetőséget bejelentő hírhez kapcsolódóan.

¹⁰⁸ A disszertáció néhány kérdést is felvet – azon túl, hogy miért nem jelen(het) meg. Pl. miért nem került elő a születésével kapcsolatos más dokumentum, miért nincs külön csomója e jelentős munkához kapcsolódó dokumentumokból? Miért készített 1969-ben, néhány hónappal a védés után kutatási-kiadvány programot, mikor az opponenseknek adott válaszában monográfiát ígért? (Igaz, ezeknek sem került elő egyelőre további nyoma.) Az is feltételezhető – bár már betegeskedett -, hogy Molnár Pállal is szóba került – de ilyen nyom sincs. Szóval: miért nincs e terjedelmes és jelentős munkának háttéranyaga?

¹⁰⁹ Az antológia 3. kötetének előkészületei után kutatva (ld. Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében... c. korábban idézett írásom 176. p.) találtam egy autográf feljegyzést, amelyben három korszakot különített el: koalíciós korszak 1945-1948, második szakasz 1949-1956 és a harmadik 1957-től. Sem korábbi írásában, sem a disszertációjában nincs korszakolás, általában a kronológia másodlagos kérdés, nem kitüntetett szempont. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a disszertációban külön részt képezett mind a polgári, mind a szocialista előzmények megtárgyalása. Kovács Máté egészen biztos, hogy világosan látta a megélt időszak távolról sem egységes voltát, nem véletlenül került fel benne a korszakolás, de mint az antológia mutatja, praktikus okokból az 1945 előtti időszakoknál is nagy léptékű korszakokkal dolgoztak – kivéve az önkényuralom (1849-1867) időszakát. Ma már tudjuk, a lényegében kész 3. kötetet sem tagolták tovább. Tegyük hozzá: „igazi” történeti munkában pl. 1949 mindenképpen kiemelés érdemelt volna: a nemzeti könyvtár önálló lett, dokumentációs intézmények létrehozása, körzeti könyvtári rendszer, könyvtárosképzés indítása okán.

előzményeket. Figyelmét kiterjesztette a két világháború közti időszak polgári előzményeire, a szocialista elődöket Szabó Ervin személyében és a Magyar Tanácsköztársaságban találta meg. Ennél is fontosabb, alapvető változás, hogy a két évtized elemzését most az olvasóközönséggel és az olvasási kultúra bemutatásával indította, ezt tette meg a bibliológia központi elemévé. Ugyanakkor a szűkítés és súlypontozás követelményének megfelelően nem kapott helyet a tanulmányban az írásbeliség rendszerének több olyan területe vagy összefüggése, amely ugyan a teljességhez hozzátartozik, szerepe a rendszeren belül nélkülözhetetlen, de mellőzhetőnek látszott (pl. írásművek és kiadványok létrehozásával kapcsolatos szerzői és szerkesztői tevékenység több területe). Elkészült, de nem fért bele és külön jelent meg a könyvtári szakkutatás és szakemberképzés helyzetének vizsgálata.¹¹⁰

Az első elméleti megállapítása az volt, hogy *„a társadalmi közlés egyik legnagyobb jelentőségű ága: az írásbeli közlés rendszere mindenkor annak a társadalomnak a szükségletei szerint alakul ki, amely létrehozta, de ugyanakkor, ha már létrejött, működésével bizonyos hatásokat fejt ki a létrehozó és fenntartó társadalomra. Az írásbeliség rendszere tehát, ha korszerűen fejlődik és működik, kettős kapcsolatban áll a társadalommal. Egyfelől a társadalmi rendszer terméke ..., [Ezt a disszertáció bevezető fejezetében megtoldotta, „vagy már eleve is valamely társadalmi rendszer, vagy annak valamelyik osztálya, rétege, csoportja a maga szükségletei szerint hozza létre, vagy pedig, ha már korábban keletkezett, a megváltozott új társadalmi rendszer a maga szükségletei szerint alakítja át, ill. fejleszti tovább.”] ... másfelől azonban az írásbeliség rendszerével, jellegével és működésével befolyásolja a használó közönség tudatvilágát. Az általa hozzáférhetővé tett dokumentumok tartalmával, formájával, valamint a rendszer terjedelmének működésével és módjával részt vesz az olvasási kultúra létrehozásában, a közösségi tudat és magatartás alakításában”* [A disszertációban hozzátette, hogy ezt *„Olyan mértékben és módon, amilyenre a társadalom ösztönösen vagy tudatosan igényt tart.”*] Tehát Kovács Máté központi gondolata az, hogy *„Az írásbeliség és a társadalom kettős összefüggése tehát alapvetően fontos körülmény. [...] Ezért vált a bibliológiai szakkutatás egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatává ezeknek az összefüggéseknek az elemzése és az ezekből adódó legfontosabb problémák tisztázása és megvilágítása.”*¹¹¹ A társadalmi megrendelés első könyvtártudományi írásának is alaptétele volt, most összekapcsolta a bibliológiával, s így módon annak is egyik alap gondolatává vált.

¹¹⁰ Itt Kovács Máté nyilván A könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentálók pályájának, képzésének és továbbképzésének alakulása, mai helyzete és fejlődésének további lehetőségei és feltételei. Összeáll. Kovács Máté, Babiczky Béla, Csendes János, Szelle Béla. Könyvtártudományi Tanulmányok 1970. Bp. NPI, 1971. 291-331. p. gondolhatott. Babiczky és Szelle későbbi közlése szerint a végső megfogalmazás Kovács Mátéé volt.

¹¹¹ Az idézet a disszertáció téziseinek 5. lapjáról való. A disszertáció ugyanezt bővebben a 11-12. lapon fejt ki.

A disszertációban írt a bibliológiai kutatások újraéledéséről, az 1962-es berlini konferenciáról, lengyel és más fejleményekről. A külföldi példák ellenére azt rögzítette, hogy a bibliológiai kutatásban „*ez idő szerint még inkább csak az alapvetésnél tartunk.*”¹¹² A másik alapvető gondolata tehát, hogy a bibliológia is mint minden tudomány fejlesztésre szorul, de rövid múltja miatt méginkább. „*A szükséges előrehaladást úgy érhetjük el, ha olyan nagyobb tényanyag feltárása és összefüggéseinek megvilágítása során teszünk kísérletet a korszerű bibliológiai felfogás, szemlélet és módszer alkalmazására, amelyek feltehetően jelentős elméleti és történeti törvényszerűségeket rejtnek magukban, s amelyeknek értékelése, felismerése és rendszerezése nemcsak az ismeretanyagot bővíti, hanem az írásbeliség sajátos létezési formáinak, szerveződési lehetőségeinek és társadalmi funkcióinak a megragadását is lehetővé teszi.*”¹¹³ Tehát a bibliológia Kovács Máté gondolkodásában felfogás, szemlélet és módszer, amely törvényszerűségeket feltárására törekszik.

Kovács Máté szerint ezeket az összefüggéseket a bibliológiai szakkutatás viszonylag későn ismerte fel a szocialista országokban (is). Viszont „*Az utolsó évtizedben [...] megindult a korszerű bibliológiai szakkutatás, az írás- és olvasási, könyv – és könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kultúra jellegzetességeinek és folyamatainak korszerű tudományos feltárása.*” Magyarországon a korszerű bibliológiai szemlélet és felfogás kezdeteit az 1960. évi országos ankétól datálta.¹¹⁴

További fontos elméleti megállapítása volt az is, hogy „*mindenek előtt azzal a ténnyel kell számot vetni, hogy az írásbeliség és a társadalom nem alkalmilag társult, de egyébként két külön világ hanem a valóság két olyan szférája (kiem. KM), amely elméletileg egymástól elhatárolható, de a valóságban kölcsönösen feltételezi és áthatja egymást. Az írásbeliség, mint a társadalmi közlés, tájékoztatás és művelődés egyik intézménye, alkotja az egyik szférát, a másik pedig a léterhozó társadalom vele kapcsolatos szükségleteinek és igényeinek együtteséből áll. Másoldalról ebbe a társadalmi szférába tartoznak bele azok a hatások is, amelyeket a létrejött intézmény a társadalom életében kifejt.*”¹¹⁵ Kovács Máté fogalmát

¹¹² A disszertáció bevezetésében a szakkifejezések problémakörét is érintette. „*Ez idő szerint a szakkifejezések készletei is átmeneti állapotban vannak, éppen úgy, mint a valóság vizsgált része és az annak megismerésére hivatott szakkutatás. Ma még használatban vannak a régi szakkutatás kifejezései, és már kialakulóban és mindjobban elterjedőben vannak a marxista szakkutatás új fogalmai és kifejezései is. Megegyezik, hogy a fogalmak és szakkifejezések régi és új rétege keveredik is egymással – nemegyszer ugyanabban a cikkben is. Sőt a kétféle kutatási szemlélet szükségszerű következményeként előfordul az is, hogy ugyanazt a szakkifejezést eltérő értelemben használják. Mindez önmagában is nem kevés zavar forrása lehet. Még több bizonytalanságot, sőt félreértést és felesleges vitát idézhet elő, ha a korszerű kutatás fogalmainak kialakításával párhuzamosan nem törekszünk a terminológiai problémák minél gyorsabb és következetes tisztázására. [...]*” Disszertáció 19-20. p.

¹¹³ Disszertáció 15. p.

¹¹⁴ Tézisek 6. p.

¹¹⁵ Uo.

kibővítette olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrává. A témát a disszertáció bevezetőjében írta le részletesebben. „Az írásbeli közlés rendszerével tehát szerves egységgé alakulnak a társadalmi gyakorlat mindama részei, amelyek a rendszer létrehozásában és szolgáltatásainak felhasználásában szerepet visznek. A két szféra e magasabb, sokrétűen összetett egységét legcélszerűbb önálló fogalom keretébe venni, és olvasási, könyv és könyvtári kultúrának nevezni. [...] Ennek megfelelően az írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra az ember sajátos világának írással és olvasással összefüggő része, amelynek két összetevője van. Az egyénnek és közösségnek olyan alkotó, működtető és felhasználó tevékenysége, amelyeket a könyvvel és könyvtárral kapcsolatban kifejt, és azok a tárgyi termékek és intézmények [kiem. KM], amelyek e tevékenységi folyamatok során létrejönnek és társadalmi funkcióikat ellátják. Az írás- és olvasási, könyv- és könyvtári kultúra tehát mint fogalom és elnevezés egyfelől elkülöníti az egyetemes emberi kultúra más tartományaitól az emberiség sajátos világát. [...] Másfelől szerves egységbe fogja mindazokat az anyagi, tárgyi jelenségeket, intézményeket és társadalmi folyamatokat, amelyek a valóságban is szorosan összetartoznak, sőt kölcsönösen feltételezik egymást.”¹¹⁶ Íme! Kovács Máté kultúra-felfogása, benne az írás-, olvasási, könyv- és kultúra-felfogása. Ezzel egyúttal elvi alapot is teremtett ahhoz, hogy a könyvtárt mint intézményt, a könyvet (pontosabban a kiadványt) mint tárgyat/terméket elhelyezze a társadalmi valóságban – s az egész folyamatot kiterjessze az olvasásra. Az egészet az egyetemes kultúra részének tekinti, mint elhatároló jelzők alkalmazásával a kultúra más tartományait. Másfelől szoros egységbe fogja mindazokat az anyagi, tárgyi jelenségeket (értsd kiadványokat), intézményeket (értsd a könyv- és lapkiadás, -terjesztés intézményeit, valamint a könyvtárakat, dokumentációs intézményeket) és társadalmi folyamatokat amelyek a valóságban is szorosan összetartoznak, sőt kölcsönösen feltételezik egymást. Kovács Máté tehát itt az írásbeliség korábbi egyoldalú megközelítésével szemben - akkor, amikor még az olvasástörténeti kutatások külföldön is az elején tartottak! – elvégezte az olvasás rangemelését. Másfelől így tudta egyetlen folyamatba foglalni a közlést és dokumentumait, a befogadást és azt lehetővé tevő intézményeket.

Koncepcióját így foglalta össze: „A társadalmi és a sajátos szakmai szféra elválaszthatatlan egybefonódása indokolja, hogy a vizsgálódások középpontjába az olvasási folyamatot helyezzük. Az írásbeli közlés rendszerének e központi tartománya - végső soron az egész rendszer egyik fő célja és értelme – köré csoportosítottuk azok tevékenységét és termékeit, amelyeket az olvasó és olvasmány találkozását a maguk szolgáltatásaival

¹¹⁶ Disszertáció 16-17. p.

*elősegítik: az olvasmány létrehozásában, ill. társadalmi felhasználásában, és az olvasó kifformálásában közreműködnek. Ez az oka és magyarázata, hogy a tanulmány az írásbeli közlés egyes területeinek, termékeinek és intézményeinek elemzése helyett, pontosabban ezen túl, az írásbeli közlés rendszerében végbemenő folyamatok feltárására is kísérletet tesz, amennyire az a mai adottságok alapján lehetséges.*¹¹⁷ A folyamat már az én kiemelésem, mert ez is fontos hozzáadás Kovács Máté részéről, hiszen a korábbi felfogásnak egyes részterületekre darabolódásával szemben és helyett rendszert alkot, folyamatokat vizsgál és egybefoglalja az írásbeliség és olvasásbeliség egészét. (Az olvasásbeliséget ő nem használta, de az elmúlt évtizedek olvasástörténeti vizsgálatai ma már indokolnák használatát.)

Az olvasási folyamatnak a középpontba helyezését a disszertáció bevezetőjében tovább részletezte: *„két további körülményt is lehetőség szerint következetesen szem előtt kellett tartani. Az egyik, hogy az olvasási folyamat csak abban az esetben jöhet létre optimális hatásokkal, ha az olvasmányba rögzített tudattartalom és az olvasó tudatállapota viszonylag közel esik egymáshoz, ha van elegendő közös elem bennük ahhoz, hogy az olvasó tudatában az asszociációs folyamat meginduljon és tartósan fennmaradjon.*” Ez fontos figyelmeztetés a ma oly sokszor emlegetett értő olvasás helyes értelmezése szempontjából is: az értő olvasás nem/csak olvasástechnikai kérdés, hanem az olvasott műhöz szükséges műveltség kérdése. Kovács Máté itt azt az igényt fogalmazta meg, amit Ranganathan törvényeként is ismerünk, hogy ti. az olvasás folyamatában minden olvasó találja meg a maga könyvét és fordítva, minden könyv a maga olvasóját. *„A másik körülmény, amit nem szabad szem elől téveszteni, hogy az olvasás egyre inkább társadalmi tömegjelenséggé (kiemelés KM) fejlődik, a társadalom egyre népesebb rétegei, ill. csoportjai vesznek részt benne. Így helytálló értékeléshez akkor és úgy jutunk, ha a legfontosabb olvasói rétegeket elvben el tudjuk határolni egymástól, és bizonyos határokon belül egységesnek tekinthető rétegek, ill. csoportok olvasási igényeit és szokásait, teljesítőképeségét és fejlődési tendenciáit úgy közelítjük meg, hogy megállapításainkat megfelelő mértékegységek megválasztásával lehetőség szerint számszerűen is kifejezésre juttathassuk.* [Közbevetőleg: az olvasótábor növekedésének, az olvasás egyre inkább tömegeket érintő tevékenységgé válásának tételezésével fontos és ugyancsak új tézist fogalmazott meg. Roppant érdekesek ez irányú fejtegetései, és az itt elméletileg megfogalmazottak eredményezték azt, hogy 1968-ban több helyütt írásban és élőszóban foglalkozott az olvasáskutatás problémáival, alapozásával. Ám fontos érvelése is.] *Sokan húzódoznak attól, hogy a társadalmi jelenségek és folyamatok*

¹¹⁷ Tézisek 8-9. p.

tényeit és tendenciáit mennyiségekben is kifejezzük, pedig ez különösen társadalmi tömegjelenségek esetében egyenesen elkerülhetetlen. Ebben a kérdésben J. D. Bernallal lehet és kell egyetérteni, aki Tudomány és történelem című könyvében a társadalomtudományok egyik gyengéjének tekinti, hogy jelenleg még nem képesek észleleteiket és megállapításaikat a matematika nyelvén, tehát egzakt módon megfogalmazni.” Kovács Máté sem idegenkedett a matematikai egzaktságtól, csak itt – még? – nem az informatika felé lépett, hanem az egzakt adatokkal operáló szociológia felé. „Az írásbeliség és az olvasás jelenségei és folyamatai számszerűleg viszonylag jól jellemezhetők, így a mennyiségi, főként statisztikai adatok nemcsak nem nélkülözhetők, hanem szükségesek és előnyösek, feltéve természetesen, hogy az adatok a valóság lényegét ábrázolják, az adatok gyűjtése, feldolgozása és értékelése a lényeg feltárását szolgálják. Mint a részletek mutatják, a számszerű adatok viszonylag jól használhatók, de az is kétségtelen, itt még a jövőben jelentős előrehaladásra lesz szükség.”¹¹⁸

Kovács Máté - mint legtöbb írásában - a művelődéspolitikai aspektusából indult ki. „A művelődéspolitikai célok és feladatok kitűzése, az olvasási kultúra fejlődésének tudatos befolyásolása és irányítása a rendszer egyes tartományainak összehangolt gyakorlati működése, tudatos vezetése és fejlesztése nem nélkülözheti ezeknek az összefüggéseknek beható ismeretét [...] Ezért vált a bibliológiai szakkutatás egyik legfontosabb és legsürgősebb feladatává ezeknek az összefüggéseknek az elemzése, és az ezekből adódó legfontosabb problémák tisztázása, megvilágítása.”¹¹⁹

A disszertációnak a mostani elektronikus hozzáférhetővé tétele azért fontos esemény, mert eddig kevés szerencsések által volt ismert, akik – többnyire – ma már nem élnek. Az akkor kötelező terminológia és szóhasználat ellenére és annak beszámításával, Kovács Máté e nagyszabású dolgozatának a megismerése azért is fontos, mert merőben új és máig példászerű megközelítést mutatott fel. S voltaképp ez volt utolsó átfogó írása a bibliológiáról.

8. A disszertáció utáni írások

Kovács Máté – vélhetően Gutenberg halálának évfordulójához kapcsolódva - és furcsa módon, a világirodalmi folyóirat Nagyvilágban írt rövid cikket 1968-ban.¹²⁰ Világtörténeti jelentőségét úgy méltatta, mint amely technikai, de nemcsak technikai jelentőségű találmány. A közlés egyik új technikai módjának megteremtésével „lehetővé tette az emberiség kollektív tudásának felhalmozódását és tömegméretű elterjesztését.” Olyan találmány, amely nemcsak

¹¹⁸ Disszertáció 17-19. p. A tézisek summázata is az volt: „az olvasóközönség növekedése és az írásbeli közlés új rendszere valóban rendkívüli fejlődést ért el.” Ezzel indokolta a fejlődés törvényszerűségeinek a feltárását.

¹¹⁹ Tézisek 5. p.

¹²⁰ Kovács Máté: Gutenberg és a modern ember világa. = Nagyvilág, 1968. 4. sz. 636-638. p.

évszázadokra vált meghatározóvá, de újabb ipari forradalmak révén tovább is fejleszhető. Hatására a könyvtárak, valamint a bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatások egységes szervezetbe álltak össze, sőt „*megszilárdulóban van az írásbeli közlés egész folyamatának magasabb egységbe való szerveződése, amelyben a kiadvány-termelés, és –terjesztés, a köz- és magánkönyvtárak, valamint a szakirodalmi tájékoztatás intézményeivel, termékeivel és szolgáltatásaival ésszerű és tervszerű feladat- és munkamegosztás alapján tölti be [...] a maga sajátos funkcióit.*” Vannak ugyan, akik úgy vélik, a fogalmi-nyelvi-írásbeli közlési rendszer betöltötte történelmi hivatását, ám a tények azt mutatják, hogy az írásbeli közlés sikerrel állja helyét az erősödő versenyben. Úgy látta, „*minden előfeltétele megvan annak is, hogy a nyomdászat ennél sokszorosan nagyobb teljesítményre is felkészüljön, [...] megvan, illetve meg lehet a technikai bázis ahhoz, hogy az írásbeli közlés valódi, a társadalom egészét behálózó tömegközlési rendszerre fejlődjék...*” Az élet ezt is igazolta.

1968-ban Kovács Máté másik fő témája az olvasásvizsgálatok - ahogy és helyesebben akkor nevezte az olvasás- és könyvtárszociológiát - elméleti alapozása volt. Ekkor írta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi és Nyelvi Választmánya számára és orgánumban az e területen működőknek tömör összefoglalását, útmutatóját¹²¹, s ez évben erről a témáról tartott vitaindító előadást a népművelési kutatók és oktatók debreceni konferenciáján.¹²² Később ezek képez(het)ték alapját az általa indított Könyvtártudományi Tanulmányok számára írt, de csak 1970-ben megjelent terjedelmesebb változatnak.¹²³

Mint a TIT előadók számára készített vezérfonal első soraiból is kiderül, a Hazafias Népfrontban is tevékeny Kovács Máté számára az Olvasó Népert Mozgalom megindítása szolgáltatott apropót.¹²⁴ Ezidő tájt az olvasótábor kiszélesedése és az egyéni kultúra elmélyülése volt érzékelhető, s itt már több eddigi hazai vizsgálatról adhatott bibliográfiai áttekintést, tehát az 1960-as évek végén nem a nulláról kellett indulniuk az ilyen kutatásra vállalkozóknak. Kovács Máté látta, nemcsak nálunk, de világszerte nagy lendülettel indultak

¹²¹ Kovács Máté: Az olvasásvizsgálat főbb kérdései. = Irodalmi és Nyelvi Közlemények. Kiad. A TIT. Bp. 1968. 1. sz. 79-88. p. A későbbi idézetek helye sorrendben 83., 81., 82., 87-88. p.

¹²² Az olvasás és könyvtárszociológia alapvető kérdései címmel tartotta előadását, amely gépirat formájában maradt fenn Kovács Máté biobibliográfiája szerint. E változat 33-61. lapjai között olvasható az előadás szövege. Az ezt követő vita a 61-113. leveleken. A konferencián elhangzottakat magnóra rögzítették, majd mechanikusan (szerkesztés nélkül) legépeltették. A gépirat fennmaradt és elérhető a Népművelési Intézet (ill. jogutóda) könyvtárában 5083/2 raktári számon.

¹²³ Kovács Máté: A könyvtárszociológia alapproblémái. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Bp. 1970. 15-112. p. Az idézet a 15., majd a 20-21. lapról való.

¹²⁴ Az Olvasó Népert Mozgalmat a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezte, indította 1968-ban, s ahhoz csatlakoztak a korabeli állami és társadalmi szervezetek és intézmények. A mozgalom nem csupán az olvasók számának növelésére törekedett, hanem az olvasás színvonalának emelését, az értékes irodalom megszerettetését, a lektúr, a giccs kiszorítását is feladatának tekintette. Vö. Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon. [Lexikon.] Főszerk. Bíró Vera. Bp. Kossuth Kiadó, 1976. 267-268. p.

olvasásvizsgálatok. Ugyanakkor, „*az olvasási folyamat megismerésének tudományelméleti és módszertani problémái azonban még korántsem tekinthetők tisztázottnak.*” Előbb még leszögezte, „*a könyv és az olvasás a társadalmi közlés sajátos tömeghatású rendszerévé fejlődött máris és a jövőben még inkább*” az lesz. Hozzátette: „*Az olvasás, a könyvtár és a társadalom összefüggéseit mint megvizsgálandó tárgykört a bibliológiai ill. könyvtártudományi szakirodalom viszonylag későn ismerte fel.*” Kovács Máté az olvasásvizsgálat helyét „*részben a könyvtártudomány (bibliológia) és a szociológia, közelebbről a művelődésszociológia közös területén*” jelölte ki. Ezt követően körülhatárolta az olvasásvizsgálat sokrétű és összetett tárgykörét, szemléletét és rendszerezését. Fontos: ezeket széleskörű társadalmi, települési, művelődési, közművelődési összefüggésben jelölte ki, s külön figyelmeztetett az új technikai tömegközlési rendszerekkel folytatott versenyre. Úgy ítélte meg: „*Az olvasásvizsgálatban mindenütt több kulturális intézmény, szerv is érdekelt. A helyi olvasási kultúra ismerete fontos a TIT-en kívül, a közkönyvtárak, a könyvterjesztés, a hírlap- és folyóiratterjesztés, a népművelés, az iskolaügy számára is. Célszerű közös erővel*” végezni és az eredményeket együtt értékelni.

A debreceni konferencián – csatlakozva Poszler Györgynek az ízlésről tartott előadásához – szintén az olvasásról és annak vizsgálatáról beszélt, s mintegy elvi indoklást adott az olvasás rangemeléséhez. Az olvasás a valóságnak szélesebb területe, a könyvtár mint intézmény annak csak része, de a kettőt közérdekű voltokra tekintettel együtt kell és tanácsos vizsgálni és tárgyalni. Logikai okfejtését Horváth János modelljével kezdte, hogy tudniillik az irodalom az írók és olvasók szellemi kapcsolata írásművek közvetítése révén – de hozzátette, hogy azóta tudjuk, „*az irodalom nem ez egészen, és hogy az olvasás ez, az bizonyos.*” A modellt kiegészítette: ahhoz hogy az író és az olvasó között ez a viszony létrejöhessen, feltételek kellene, mégpedig a kiadványt a könyv-, sajtó/lapkiadás produkálja, majd intézmények rendszerén (könyv- és lapterjesztés, könyvtárak) el kell juttatni a társadalom egyre szélesedő rétegeihez. Ehhez a katalógusok és bibliográfiák szimbólumokkal, a dokumentáció részben szimbólumokkal járul hozzá. Az olvasnivaló így jut el az olvasóhoz, ezért ezeknek a közlési tartományoknak az együttes vizsgálata szükséges.

Ezután azt fejtette ki, hogy az olvasót biológiai és pszichológiai, de egyre inkább társadalmi lényként kell vizsgálni: ezek teszik lehetővé együttesen, hogy felismerjük azoknak a meghatározó tényezőknek a szerepét, jelentőségét, amelyek az olvasóban és az olvasási folyamatban jelen vannak. Kovács Máté szembement a régi tudományfelfogással, amely az alkotóra és a kiadványra figyelt, másfelől a későbbiekben számos adattal bizonyította, hogy az olvasás a társadalmi közlés tömegméretű folyamatává válik, egyre szélesebb körben terjed el,

s az olvasók egyre intenzívebben kapcsolódnak be. Minden ellenkező legendával szemben [Mc Luhan! TGY] az olvasás egyre inkább életformává válik. Ezért fontos, hogy az olvasás útján való közléssel minél inkább tisztába jöjjünk, levonhassuk a művelődéspolitikai, kiadási-terjesztési konzekvenciákat. A belgyógyász módszereivel jobban a „vesénkbe lát”, többet tud rólunk, mint mi az olvasási folyamatról, az olvasóvá nevelésről, az olvasmányok (nemcsak a szépirodalom!) hatásáról. Azt a véleményét hangsúlyozta, hogy ha javul a kutatómunka (melyet szervezetlennek látott!), javul az emberek ellátottsági szintje és nő a tudásunk: figyelembe vesszük a múlt eredményeit, útmutatásait (nem tekintve öncélnak azokat!), megpróbáljuk a módszereket úgy alakítani, hogy a valóság feltárása az eddigieknél jobban sikerüljön, akkor *„az olvasási folyamat, mint a társadalmi valóság egyik ágazata, egyik folyamata jobban sikerüljön. Azt gondolom [hogy a tudomány eredményeivel] [...] meg lehet gyorsítani, meg lehet erősíteni, tudatosabbá lehet tenni”* [a folyamatot].

Majd azt hangsúlyozta, hogy a kutatás ne elsősorban a kulturális értékek, alkotások történeti kialakulására vagy önmagával való boncolgatására koncentráljon, hanem a kulturális alkotásokat társadalmi terméknek és társadalmat alakító motoroknak tekintse. *„...bátor kutatónak kell lennie annak, aki elszánja magát, hogy ezekre a járatlan területekre adja fejét. Számolni kell azzal is, hogy kevés megértést tanúsít a másik oldal, vagy azért mert tényleg nem értik, vagy azért mert izgató és veszélyes konkurenciát jelent a hagyományos kutatás számára. [...] Úgy gondolom, hogy e kis rövid beszámoló talán alkalmas lesz arra, hogy az eddigi eredmények további felhasználását tudatosabbá tegyük, és kutatásainkat ennek megfelelően próbáljuk a valóság jobb feltárására felhasználni.”*

Elmondása szerint előadásának alapját német nyelvű tanulmány képezte, ennek megjelenéséről többször hivatkozott bibliográfiája nem tud, s magam sem akadtam nyomára. Ezért valószínűsíthető, hogy az ebben a tárgyban 1970-ben megjelent, ezután említendő és legterjedelmesebb tanulmánya később készült, de elkészítésekor nyilván használta a már tárgyalt két munkáját, s talán a debreceni vita tanulságait is. Az előadásához csatlakozó vita inkább arról tanuskodik, hogy megállapításaival nem vitáztak, elméleti alapvetését, indokait a jelenlévők elfogadták. Inkább az eddigi kutatások helyzete, kutatásszervezési nehézségei foglalkoztatták a megszólalókat. Az nem vált a vita tárgyává, hogy az olvasásvizsgálatokra szükség van. Abban volt bizonytalanság, hogy milyen módon, milyen feltételek közepette lehet végezni. Kovács Máté válaszában ki is tért arra, hogy a kutatásszervezés hadilábon áll.

Az 1970-ben megjelent, terjedelmesebb és ismertebb tanulmányában abból indult ki, hogy *„általánosan felismert és elismert tény, hogy a könyvtár olyan tájékoztatási, művelődési intézmény, amely társadalmi szükségletből keletkezik és amely működésével hatásokat fejt ki a*

létrehozó, ill. fenntartó társadalomra.” Vagyis kettős kapcsolatban áll a társadalommal: egyrészt társadalmi termék, másfelől működésével befolyásolja a használó közönség tudatvilágát. Ezeknek az összefüggéseknek a tudományos megismerése döntően fontos.

Kovács Máté terjedelmes tanulmányában a könyvtárszociológia tárgykörét így jelölte ki: *„A könyvtár, mint a társadalmi közlés, tájékoztatás és művelődés intézménye alkotja az egyik szférát, a másikat pedig a társadalom vele kapcsolatos szükségletei és igényei, amelyek létrehozzák. Másoldadról ebbe tartoznak bele azok a hatások, amelyeket a létrejött intézmény a társadalom életében kifejt.*” Itt is kitért a szükséglet és igény tisztázására, majd az alapvető alakító tényezőkre. Aztán az olvasás kérdéseit tárgyalta, s kitért az olvasás, a kiadvány és a könyvtár, valamint a modern technikai közlési rendszerek versenyére. A címében könyvtárszociológiai tanulmány magában foglalta a kiadványok és az olvasás szociológiáját is. Fontos elveket mondott ki, de az írás még ugyancsak jelzett kezdeti bizonytalanságokat is. Nem tartozik ide, de érdemes leszögezni, hogy Magyarországon az olvasásszociológia volumenében megelőzte a könyvtárszociológia művelését. Kovács Máté akkor a szociológiát hívta segítségül, amikor még Magyarországon az általános viták sem fejeződtek be, s ennek a szakszociológiák is kárát látták. Disszertációjában rögzített elveket viszont hasznosította.

1969 júliusában a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja és az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös konferenciáján a közlés és közművelődés témakörben vállalt előadást.¹²⁵ *„Ma már világos, hogy az ember emberré válásának egyik legfontosabb feltétele és elősegítője éppen a közlés és átvétel módjainak és rendszerének szüntelen továbbfejlesztése...”*¹²⁶ Mondta ezt akkor, amikor az engelsi tanítást volt érvényben: a munka tette az embert emberré. A fizikai és szellemi tevékenységről azt hangsúlyozta, hogy e kettő aránya egyre inkább az utóbbi javára tolódik el. A közlési folyamat fő tényezőit elemezve pedig azt hangsúlyozta, hogy a közlő és átvevő viszonyában az utóbbi távolról sem passzív befogadó, hanem nagyon is aktív feldolgozó tevékenységet végez. Az ember a kultúra értékeihez háromféleképpen viszonyul: a) alkotója, létrehozója, b) fiatal korában előkészül személyes feldolgozására, c) él a kultúra értékeivel, s ez utóbbi a közművelődés. *„A közművelődés nem csupán a különféle közlési rendszerek együtteséből áll, hanem szükségképpen a művelődő emberek és a közlési rendszerek kapcsolata, együttese a*

¹²⁵ A délelőtti kommunikációelmélet témakörök után, délután a kommunikáció és ismeretközlés blokkban az ő és Kiss Árpád: A tanulás és közlés című előadása hangzott el. Előre közreadott előadásához imponáló irodalomjegyzéket mellékel, melyben egyebek között Escarpit és McLuhan könyve mellett szerepeltette saját népműveléstudományi tanulmányát.

¹²⁶ Kovács Máté: Közlés és közművelődés. = Nyelv és kommunikáció. 1. kötet. Bp. 1969. 108. p.

lényege.”¹²⁷ A közlési rendszerek versenye egymás ellen vagy a művelődő emberért¹²⁸ című fejezetben azt fejtette ki, hogy a természetes közlési módok egyikét sem fenyegeti az eltűnés veszélye; de az sem szükségszerű, hogy a technikai-tömegközlési módok és rendszerek háttérbe szorítsák vagy éppen megszüntessék egymást. Köztük mindig új feladat- és munkamegosztás megy végbe és új egyensúlyi helyzet alakul ki. McLuhannel szemben fejtette ki, hogy az írásbeliség az érzékletes közlési rendszerekkel szemben többszörösen absztrakt. *„A különböző közlési módok és rendszerek tehát együttesen hivatottak arra, hogy az ember szükségleteit önmaga, társadalmi és természeti környezetének megismerését illetően minél teljesebben és tömegméretekben kielégítsék. [...] További fontos körülmény és fejlemény, hogy a különböző közlési rendszerek nemcsak külön-külön egymás mellett élnek és hatnak, hanem gyakran egymásba is hatolnak, több közlésmód egybeszerveződésével összetett (komplex) közlési rendszerek jönnek létre.*”¹²⁹

Végre volt, aki reagált Kovács Máté előadására. Büky Béla azért szólalt meg, mert *„egy újabb könyvtári vonatkozású elméletet kell érintenünk, melyre Kovács Máténak a [...] Közlés és közművelődés c. dolgozata ad alkalmat [...] az első magyar kommunikációelméleti szimpózium vitaanyagából olyan gondolatokat, kérdésfelvetéseket emeljünk ki, melyek a könyvtár-kommunikációelméletbe is valami vérkeringést vihetnek.*”¹³⁰

1972 a könyv világéve volt az UNESCO döntésének megfelelően. Kovács Máté az alkalomhoz kapcsolódóan fontos írást tett közzé.¹³¹ Abból tudjuk, hogy a szocialista országok javaslatára iktatták a könyv mellé az olvasást és a könyvtárakat is, s ezt a professzor fontos eredménynek minősítette. *„Éppen ezért e cikk is igyekszik kommunikációs szemléletével és kibővített tartalmával az írásbeli közlés folyamatának egészére, mint a társadalmi közlés egyik legfontosabb rendszerére kiterjeszteni figyelmét.*” Kovács Máté szerint az UNESCO által meghirdetett összefogást számos tényező, körülmény és összefüggés váltotta ki. Így az

¹²⁷ I.m. 120. p.

¹²⁸ I.m. 124-131. p.

¹²⁹ I.m. 130. p.

¹³⁰ Büky Béla: A nyelv kommunikatív szerepe. = Magyar Könyvszemle, 1970. 3. sz. 253-258. p. Büky Béla nyelvész (1928-1998) ekkor (1951-1971) a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának szakozó, de tájékoztatási témájú írásokat is publikáló munkatársa volt. Írt jeltudományi cikkeket és pszicholingvisztikával foglalkozott. Büky Béla leszögezte: *„Mind a Szecső Tamás, mind pedig a Kovács Máté-féle írásműből fakadó könyvtár-vonatkozású kommunikációs problematika, mint látjuk, olyan összetett, hogy a felmerülő kérdések »kétszer kettő négy« alapon való megoldására semmi reményünk sem lehet; vitáknak, modell-kísérleteknek és felmérési-metodikáknak egész sora szükséges még ahhoz, hogy valamennyire tisztázódjanak a szóban forgó elméleti kérdések.*” Büky nem igazán fogadta el Kovács Mátétól a Saussure, sem a professzor által inkább pártolt Horváth János-féle modellt. Büky nem elvetette, de nem is fogadta el Kovács Máté elgondolásait, inkább más ajánlott és ezt indokolta is, hozzátéve, hogy ezek a különböző könyvtártípusoknál más és más módon érvényesülhetnek. Viszont e témakörben elsőként szólalt meg a Magyar Könyvszemlében.

¹³¹ Kovács Máté: A könyv, az olvasás és a könyvtárak világéve. = A könyvtáros, 1972. 6. sz. 315-321. p. Az idézetek a 315. és 317. lapokról valók.

írásbeli közlés rendszerének korszerű belső átalakulása, a fejlődés ereje és lendülete, az önbizalom és versenyzőkedv. A közlésmód visszamaradásából adódó aggályok és félelmek, a túltermeléssel, ill. a kiadványáradattal együttjáró válságtünetek. Valamint - ez fontos megjegyzés! – a társadalmi közlés újabban kifejlődött együttesének, ezen belül az audio-vizuális tömegközlési rendszerek: a hangrögzítés és távközlés (rádió, hanglemezzel, hangszalag), valamint a képrögzítés és képtávközlés (fénykép, film, televízió) versenye, az ebből fakadó vélt vagy valóságos nehézségek, esetleg az önvédelem és ellentámadás szándéka szorította rá.

Örömmel nyugtázta Kovács Máté, hogy az UNESCO kiadta A könyv alapokmánya című dokumentumát és annak előkészítését az írás- és olvasás, a könyv- és könyvtárkultúra valamennyi tartományának szakemberei készítették elő, 1971 októberében, az alapokmányt elfogadó brüsszeli értekezleten. Megítélése szerint, ha nem is hibátlan a dokumentum, de fontos előrelépés volt, mert 10 pontja a közlési folyamat minden lényeges szakaszát és formáját valóban szerves egységbe foglalta. Leglényegesebbnek azt minősítette, hogy mindjárt az első pont leszögezte az olvasók jogait a művelődésre és tájékozódásra. A professzor szerint a világév és világmozgalom leglényegesebb és legizgalmasabb mozzanata volt, hogy benne összecsaphattak az olyan szélsőséges vélemények, mint McLuhané, aki több könyvében is azt igyekezett bizonyítani, hogy *„az írás és olvasás történeti szerepét betöltötte, s a mai elektronikus világban az audio-vizuális közlési rendszerekkel és a számítógépek lehetőségeivel szemben fokozatosan háttérbe szorul. Szembefordul ezzel a másik tábor, élén olyan szerzőkkel, mint Robert Escarpit, aki A könyv forradalma...(1965) című ismert könyvében azt próbálja megvilágítani, hogy a kiadványkészítés és könyvterjesztés szervezete, technikája és módszere nem merevedett meg, képes rugalmasan hozzáidomulni a mai társadalmak tömegkommunikációs szükségleteihez...”* Kovács Máté a könyvével fejleményeivel saját nézeteit láthatta megerősödni és az előbbiekhöz kapcsolódóan és azon túl érvelhetett a könyvelőállításban és –terjesztésben beállt fontos változásokkal, a biztató statisztikai adatokkal és az olvasók növekvő táborával, mondván, hogy a közlési rendszerek versenyét a művelődő, tájékozódó emberek érdekeinek kell alávetni. A közléstudományok közé besoroló bibliológiai nézetei és szemlélete képes volt reagálni a világban zajló újabb és újabb fejleményekre, vele tanítványait is felkészítette a jövőre.

Biobibliográfiája szerint Kovács Máté utolsó írása¹³² is a bibliológia felől értelmezte a közkönyvtár irodalomközvetítő tevékenységét. A könyv, a könyvtárak és az olvasás világéve alkalmából (1972 az volt!) az új technikai közlésmódok között vizsgálta változó szerepüket.

¹³² Kovács Máté: A közkönyvtár mint irodalomközvetítő és irodalmi ismeretterjesztő intézmény. = Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 28. köt., 1973. 19-29. p. Idézet a 22, ill 28-29. lapról.

Írását a világév akadémiai ülészakára készítette. E könyvtárak irodalomközvetítő szerepét a szóbeli, az írásos-nyomtatásos, sőt új audiovizuális lehetőségek között írta le. Történeti tanulásként szögezte le, hogy létük értelmét és tartalmát a könyvtárak kezdetektől abban találták meg, *„hogya az őket létrehozó és fenntartó társadalom, illetve társadalmi osztály, réteg, csoport, szervezet szükségleteinek és igényeinek megfelelően gyűjtsék, megőrizték, feltárják és rendszerezik, végül az olvasók kezébe adják, vagyis közvetítik az írásos dokumentumokat, illetve az ezekről összeállított információkat, amelyeket azok a maguk személyes vagy közösségi céljaikra felhasználhassák.”* (Íme, a Kovács Máté féle könyvtárfelfogás.) Ez koronként változott, s egyik állandó iránya, hogy felhasználása kiterjedőben és elmélyülőben van, s a dokumentumok és információk közvetítése válik egyre inkább a könyvtárak legfőbb feladatává és tevékenységi területévé, melyet az olvasók igényei és szükségletei határoznak meg. A könyvtárak nyilvános közintézményekké váltak, az országok és a népesség egészét szolgáló dokumentum- és információközvetítő renszerré szerveződtek.

Írását azzal zárta, hogy a közkönyvtárak irodalomközvetítő szerepét és tevékenységét nemcsak az írásbeli közlés rendszerén belül, hanem az audiovizuális tömegközlési rendszerekhez fűződő összefüggéseiben is felül kell vizsgálni. Konklúziója: *„a fejlődés eddigi tényei arra vallanak, hogy a társadalmi közlés rendszerei szervesen kiegészítik egymást, és együttesen elégítik ki a társadalom kulturális szükségleteit és igényeit. Ebben az együttesben az írásbeli közlésnek és az olvasásnak is megvan a maga szerepe...”*

IV. Kovács Máté törekvéseinek utóélete

Molnár Pál, majd Kovács Máté váratlan halála után érdemben nem folytatódott a bibliológia hazai fejlesztése. A '60-as években is szinte kettejük magánügye volt. Ugyanekkor megjelentek a bibliológiai háttérű antológiák, szinte a tanszék összes munkatársának közreműködésével. Mégsem mondhatjuk azt, hogy iskolát sikerült kialakítania, akár csak a tanszéken belül is. Fülöp Géza munkásságában lehet hatását kimutatni: két disszertációjában, részben 1985-ös, a hazai bibliológiai gondolkodást bemutató előadásában, majd Kovács Máté 90. születési évfordulójakor előadott nagyívű értékelésében. Rajta kívül, Kovács Máté utódai nem igazán voltak életműve folytatói. A bibliológia 1980-as években felbukkant, ám sok tekintetben más tartalommal, átmeneti volt és már igazán nem tekinthető folytatójának.

Kovács Máté közléstudományivá vált koncepciójába belefértek az új technikai közlésmódok; a kép- és hangrögzítés és távközlés dokumentumai könyvtári integrálására is sor került. 1963-ban, de főleg McLuhan könyvének 1966-os megjelemése után, Molnár Pál segítségével, Kovács Máté szembefordult az írásbeliség végét jósoló teóriával, annak hazai

híveivel is – a közlésmódok fejlődése Kovács Máté nézeteit igazolta. Ennek következtében a bibliológiai gondolkodást elsajátító tanítványai révén jelentős könyvtáros korosztályok reagáltak jól a közlésmódok, a tömegkommunikáció fejlődésére, később a számítógép és termékei megjelenésére.

Valószínűleg igaza volt utólag Rózsa Györgynek: a bibliológia számára hátrány volt francia nyelvűsége, nem lehetett versenytársa az angolszász törekvéseknek.

1. Az 1972 utáni képzési törekvések

A III. országos könyvtárügyi konferencia, majd az MKE 1971-es – még Kovács Máté vezetésével a témát megtárgyaló – vándorgyűlése után a Művelődésügyi Minisztérium (vele párhuzamosan az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság is) szakértő csoportot hozott létre a könyvtáros képzés felülvizsgálatára. Az MM bizottság munkájáról alapos jelentésben számolt be.¹³³ Szepesváry Tamás és Vajda Erik is fontos tanulmányt adott közre.¹³⁴ Ez az akció tekinthető az első változtatási kísérletnek, amely a nemzetközi trendeknek megfelelően az informatikát helyezte előtérbe, különösen a (műszaki) szakkönyvtári igények határozták meg a szervezeti és tartalmi változtatási javaslatokat.

Bár konzulensnek felkérték, nem valószínű, hogy Kovács Máté ebben részt vett. Ám az sem biztos, hogy minden törekvés ellenére lett volna. Alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy az ő bibliológiai alapú képzése utódai idején miként változott. Mindenesetre a Futala Tibor vezetésével működött bizottság a képzés tartalmát illetően úgy foglalt állást, hogy az eddigi folyamatos korszerűsítések értékelendők, de nem elégségesek. Úgy látták, azok „*sem szakítottak a szükséges mértékben a követésre nem érdemes hagyományokkal.*” Mindenekelőtt a történeti tárgyak csökkentését javasolták úgy, hogy azért jussanak el a máig, és történeti alapokon nyugvó művelődés- és tudománypolitikai áttekintést adjanak. Azt javasolták, a kommunikációtörténeten belül oktassanak írás-, könyv- és könyvtártörténetet. Ez egybevágott volna Kovács Máté közléstudományi törekvéseivel is.

Az 1972-es törekvésekből viszonylag kevés valósult meg. Ezt mutatja, hogy az évtized végén a szaksajtóban újra vita lángolt fel. (Az 1973-ban Szombathelyen, 1974-ben Nyíregyházán indult főiskolai képzés is sok tekintetben Kovács Máté szellemét követte.)

¹³³ A könyvtárosképzés felülvizsgálatára felkért bizottság zárójelentése. H. é. n. 46 p. A megjelenés ideje 1972 október. Rövidebben Futala Tibor: Szakmai koncepció a könyvtárosképzés rendszerének továbbfejlesztésére. = Könyvtári Figyelő, 1973. 1. sz. 33-49. p. Kovács Mátét Garamvölgyi József miniszterhelyettes és a bizottság elnöke konzultációs lehetőségre és a munkabizottság által kidolgozott dokumentum bírálatára kérte fel. Az 1972. január 15-én kelt, 43.012/1972 ügyiratszámú levelet a Kovács Máté hagyaték, OSZK 210 Fondjának MM átiratok 1966-72 feliratú mappájában találtam. Annak nincs nyoma, hogy volt-e köze a kialakított koncepcióhoz.

¹³⁴ Szepesváry Tamás-Vajda Erik: A könyvtárosképzésben oktandó ismerettartalmak, különös tekintettel a szakkönyvtárosok képzésére. = Könyvtári Figyelő, 1973. 1. sz. 33-49. p.

1978-ban az MKE küldöttközgyűlésén újra a képzési problémák megoldását sürgették, 1979-ben az MKE állásfoglalást adott ki az egyetemi képzés korszerűsítéséről. Ugyanebben az évben az OSZK-KMK nemzetközi szemlét adott közre a törekvések támogatására. Az új folyamat 1978-ban indult és az 1981-es IV. könyvtárügyi konferencián zárult. Részben újra a történeti tárgyak csökkentését, modernebb tartalmat, szakkönyvtárosképzést szorgalmaztak. Megjegyzendő, hogy Babiczky Béla életkora, habitusa, 1980-tól Dán Róbert szemlélete miatt aligha volt alkalmas akár Kovács Máté szellemének folytatására, akár a modernizálásra.

Döntés született, hogy a Könyvtári Figyelő adjon ki tematikus különszámot és ezt Vályi Gábor OKDT elnök szerkesztette. Vendégszerkesztőként – nem lebecsülve a történeti ismereteket – modern tájékoztatási technikák oktatását sürgette.

Még mindig téma volt a tudós könyvtáros vagy könyvtártudós vitája.¹³⁵ Vajda Erik abból indult ki, hogy a könyvtárt funkciójának rangossága, az ismeretek közvetítése adja, s ezért a könyvtáros legyen tudója azoknak az ismereteknek, amelyeket a könyvtár közvetít. De abban sem mondott mást, mint Kovács Máté, amikor hozzátette, hogy a könyvtárosnak nem azt kell tudnia, amit a felhasználónak, de meg kell értenie. „...a könyvtárosnak jártasnak kell lennie a 'kiszolgált szakterületen', de nem szükségképpen kell e szakterület 'tudósának' lennie.” Majd így folytatta „Könyvtártudomány valóban nincs. Valóban ugyanúgy nincs, ahogy nincs kórháztudomány, vagy géptudomány, vagy bányatudomány. Van azonban orvostudomány, gépgyártás-technológiai tudomány, vagy bányamérnöki tudomány. Hasonlóképpen vannak kommunikációtudományok, függetlenül attól, hogy elismerjük-e a – hazai értelemben vett – 'informatikát' önálló tudományos diszciplínának, vagy sem.”

Horváth Tibor - 1978-1984 között oktatott az egyetemen -, az OKDT számára készített tanulmányukra hivatkozva¹³⁶ arról írt, hogy három irányzatot lehet megkülönböztetni, s ezek határozzák meg a képzés irányát is: „az ún. bibliológiai koncepciót, az empirikus iskolát és az akkor még csak szárnyait bontogató informatikai alapokon nyugvó irányzatot. Természetesen az utóbbi mellett foglaltunk állást. [...] A felsőfokú könyvtárosképzés eddig – joggal kárhóztatható módon – elsősorban az első két iskola nyomdokain járt, ezért bevezetőként érdemes ezeknek eredményeit és korlátait felvázolni, és ezt követően érveket felsorakoztatni a harmadik lehetőség mellett, amelyet – úgy tűnik – csak nálunk kívánatos megvédeni, a

¹³⁵ Vajda Erik: Tudós könyvtáros? Könyvtártudós? Tudományosan képzett könyvtáros – avagy egy fejlődő képzés igényei. = Könyvtári Figyelő, 1980. 2. sz. 148-152. p. Idézet a 149. lapról.

¹³⁶ Horváth Tibor-Sárdy Péter: A könyvtártechnológiai kutatások helyzete és irányai. = Könyvtári kutatások: Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához. Szerk. Havasi Zoltán. Bp. NPI, 1978. 223-243. p.

fejlettebb országokban az ezirányú fejlesztés a természetes.”¹³⁷ Tévedésekkel is tarkítva, hosszan fejtegette a bibliológia elleni kifogásait és szembeállította azt az informatikával. Azt állította, hogy a bibliológiából – így a képzésből is – hiányoztak azok a tartalmi szempontok, amelyek a tájékoztatás központi kérdései: tematikai-tartalmi számbavétel és ellenőrzés, tartalmi értékelés, az ismeretek különféle átalakításának kérdései, amely transzformációk tárolására és visszakeresésére alkalmas formára hozzák a szaktudományi ismereteket. De „*a történeti stúdiumok kapcsán vált lehetővé néhány elvi kérdés tárgyalása, s így ezek a stúdiumok a képzés tudományos rangjához járultak hozzá. Valójában nincs, és soha sem feszült ellentét a történeti szemléletmód és az aktuális tantárgyak között. Vita csak a mérték és arány tekintetében lehet.*”

Katsányi Sándor egyenlítette ki az informatikai irányzat hiányait: „*a könyvtári munka célja az információ eljuttatása a használóhoz. Információ és használó: e két pillér között feszül a könyvtári gyakorlat íve, következésképpen a képzése is.*”¹³⁸

2. Mátrai László a könyvtártudomány tagadója

Vajda Erik 1980-ban Mátrai állításainak vitatásával kezdte mondandóját. Mátrai a vitától függetlenül adta közre későbbi kötete egyik fejezetét.¹³⁹ Valamiért fontosnak tartotta végre nyilvánosan is megszólalni a könyvtártudomány létének és így a könyvtárosképzés szükségességének tagadásával. Mint előbbre láttuk, Molnár Pál már a '60-as évek közepén őt jelölte meg a bibliológia kérdésében Kovács Máté ellenlábasként. A dolog furcsasága, hogy kettejük vitája nem nyilvánosan folyt: nincs egyikük részéről sem olyan cikk vagy tanulmány, amely a másiknak szólt volna. Pogányné Rózsa Gabriella kettejük párhuzamosan futó pályáját vizsgálva megállapította, Mátrai nyilvános vitában nem fejtette ki nézeteit – legalábbis itthon. Pogányné úgy tudja, amikor Mátrait 1968-ban felkérték Kovács Máté kandidátusi értekezésének egyik bírálójául, kitért a feladat elől.¹⁴⁰ Más kérdés, nemcsak egy Mátrai volt.

Mátrai László, az Egyetemi Könyvtárnak több évtizede igazgatója, az MTA tagja, az MKE elnökeként, az 1970-es évek elején is tagadta a könyvtártudományt, s ezt az IFLA liverpooli konferenciáján is előadta. Az IFLA 1972-es budapesti konferenciáján, a cseh Jozef

¹³⁷ Horváth Tibor: Informatikai alapozású könyvtárosképzés. = Könyvtári Figyelő, 1980. 2. sz. 159-170. p. Az innen vett idézetek a 159-160. lapról valók.

¹³⁸ Katsányi Sándor: Információhasználat – társadalmi környezet – könyvtárosképzés. = Könyvtári Figyelő, 1980. 2. sz. 171-175. p. Az idézet a 171. lapról való.

¹³⁹ Mátrai László: Műhelyeim története: 48 esztendő az Egyetemi Könyvtárban. = Kortárs, 1979. 11. sz. 1721-1730. p. Mátrai memoárkötetét ugyanezzel a címmel 1982-ben a Szépirodalmi Kiadó jelentette meg

¹⁴⁰ Kettejük viszonyáról lásd bővebben Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat? Korabeli könyvtárszakmai gondolatok Kovács Máté és Mátrai László párhuzamos életrajz-vázlata kapcsán. = Könyvtári Figyelő, 2012. 3. sz. 525-548. p., előbbre is idézett tanulmányát.

Boldis „A könyv- és könyvtárudomány tárgya és módszerei” c. előadásában vitázott Mátraival és sok tekintetben Kovács Mátéval egyező nézeteket fejtett ki.¹⁴¹

Mátrai szerint azok találták ki a könyvtártudományt, akik nem lehettek tudósok, csak könyvtárosok. Szerinte a könyvtárosság gyakorlat, aminek van elméleti oldala, ami azonban nem önálló tudomány, hanem a könyvtári munka elmélete. A könyvtárosságot elsősorban a műhelyben, a könyvtárban kell megtanulni, nem pedig egyetemi előadásokból. A könyvtári elmélet tudomány voltát és a képzés szükségességét egyaránt tagadta. Vajda Erik 1980-ban azzal érvelt, ha elfogadnánk Mátrai nézeteit, akkor a műszaki tevékenységet sem lehetne egyetemen oktatni – ami merő képtelenség.

Mátrai 1982-ben megjelent életrajzában¹⁴² olvasható levél(részlet), melyet a moszkvai Lenin Könyvtár igazgatójának írt az MKE elnökeként: *„bármennyire fontosnak tartom is a könyvtári munka elméleti kérdéseit, magát a »könyvtártudomány« fogalmát téves és megtévesztő koncepciónak tartom, mely alaposan megzavarja a könyvtárosok és a szaktudósok közötti kooperációt.”* Állításait tudományos érvekkel sem itt, sem másutt nem támasztotta alá. Másik kedvenc formulája az volt Mátrainak, hogy a könyvtárakban nem könyvtártudósokra, hanem (más tudományokban) tudós könyvtárosokra van szükség.

3. A hazai bibliológia újjáéledése az 1980-as évektől

Rózsa György – aki 1968-ban Köpeczi Bélával egyik opponense volt Kovács Máté bibliológiai disszertációjának – önéletrajzi kötetében¹⁴³ a Nemzetközi Bibliológiai Társaság kapcsán, ezt írta: *„maga a bibliológia fogalma igazából sosem tudott konszolidálódni. Én az első értekezlettől kezdve mindvégig azt az álláspontot képviseltem, hogy ameddig a bibliológia kizárólag francia érdekeltségű lesz, sok sőt nem fog foglalkozni. »Tudományos gettóba« kerülésében nagy szerepet játszott, hogy az alapítók nem tudtak és nem is akartak megtanulni angolul.”* Igaza van Vajda Kornél recenziójának, a bibliológiai kutatás kárára a kötetben *„alig esik szó a bibliológiáról”*.¹⁴⁴

Bibliológiai felfogásáról cikkei többet elárulnak. 1987-ben az informatikát művelő szaklapban írt a bibliológiáról.¹⁴⁵ A bibliológia integratív szerepét sürgette – anélkül, hogy az

¹⁴¹ Könyvtári Figyelő, 1972. 6. sz. 59. p. A cseh előadó elmondta, hogy „Mátrai László a liverpooli IFLA konferencián napjainkra jellemző áldiszciplinákkal kapcsolatban megemlíti a könyv- és könyvtártudományt is [...] Az a tény azonban, hogy a könyvtártudomány figyelembe vesz szociológiai, pszichológiai, politikai összefüggéseket, tényeket és módszereket, nem cáfolja önálló tudomány voltát.”

¹⁴² Mátrai László: Műhelyeim története. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1982. Az idézet az 540-541. lapról való.

¹⁴³ Rózsa György – Rózsa Dávid: Legvégül a tópart. (Ön)életrajz két kézre Bp. 2015. 135. p.

¹⁴⁴ Vajda Kornél: (Ön) életrajz két kézre = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 12. 38-40. p.

¹⁴⁵ Rózsa György: Könyvtárak és információs szervezetek bibliológiai összefüggésben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1987. 10. sz. 487-489. p.

a tudományok tudományának szerepében tetszeleghetne. A dokumentumok kezelésének három irányzatát, a könyvtártudományi-, az információ és a történeti szempontú szemléletet különböztette meg. Úgy látta, „ez a szemléleti triász a maga sajátosságaival a tudomány- és művelődéspolitikai szerves része, és a bibliológia nem utolsó sorban e szerves egység elméleti kutatásában találja – találhatná – meg egyik fő »működési« területét.” Egyfajta „bibliológiai demokratizmust” kívánt, „amely abban nyilvánul meg, hogy az előzőkben vázolt összes szemléletközpontúság (irányzat) féloldalasságát közömbösítve, kifejezetten szolgáltatás centrikus. Mindenféle ismeret hozzáféréséül szolgál.” A különböző irányzatok egyoldalúságát kifogásolta és ezek integrációját várta el a bibliológiától is. Hozzátette, „a bibliológia ebben a megközelítésben azonban egyszersmind túl is lép a könyvtári és információs szolgáltatások természetes pragmatizmusán, és a történelem változásaiban keresi az írás (az irat, az írásos dokumentum) helyét, minthogy bennük, mint a tudományos értelemben vett ismeretkezelés legfőbb formája és eszköze, a kontinuitást jórészt éppen az írásos produktum képviseli.”

1995-ben - az 1988-ban létrejött Nemzetközi Bibliológiai Társaság négy alapítójának egyikeként – arról számolt be, hogy Magyarországon Köpeczi Béla akadémikus elnökletével informális jelleggel (?) bibliológiai kutató munkacsoport jött létre. Ebben részt vesz Lőrincz Judit szociológus, Fülöp Géza az irodalomtudomány doktora, Sebestyén György PhD docens, Büky Béla az MTA Nyelvtudományi Intézetének főmunkatársa, esetenkénti programokban Szabolcsi Miklós akadémikus és mások. E színes, rangos munkacsoport ebbéli tevékenysége feldolgozatlan. A csoport kapcsolódott a 9 országot összefogó, de egyénileg csatlakozó cseh, lengyel, német, szlovák érdeklődőket magában foglaló Nemzetközi Bibliológiai Társasághoz.

Az 1980-as években tehát mintha világszerte és nálunk is újra erőre kapott volna a bibliológia. Erre utal Estivals tanulmánya a Könyvtári Figyelőben¹⁴⁶, illetve az, hogy a hazai könyvtárosok egy csoportja (Rózsa György, Fülöp Géza és főként olvasáskutatók 1985. decemberében magyar-francia bibliológiai konferenciát szerveztek Budapesten¹⁴⁷. A konferenciáról Sebestyén György számolt be¹⁴⁸, aki szerint „a bibliológiai kutatások egyre intenzívebbé, nemzetközibbé és elismertebbé válnak.” A nemzetközi kollokviumokon 1981-től magyarok is részt vettek. Ezután került sor 1985-ben a magyar-francia konferenciára. A rendezvényen a művelődési minisztérium mellett a Magyar Tudományos Akadémia is magas szinten képviseltette magát. 11 magyar előadás hangzott el, köztük Fülöp Gézáé. Estivalsnak

¹⁴⁶ Estivals, Robert: Az összehasonlító nemzetközi bibliológia felé. = Könyvtári Figyelő, 1985. 4. sz. 425-431. p.

¹⁴⁷ Ez a hazai olvasáskutatás nemzetközi szintű tevékenységét mutatja. Bibliológiai szempontból egy baj volt vele: részletkérdésekről készített pillantfelvételt. Nem igazán csatlakozott Kovács Máté bibliológiájához, nem igazán érvényesítette annak történeti megközelítését, szemléletmódját.

¹⁴⁸ Sebestyén György: Magyar és francia szakemberek tanácskozása a bibliológiáról. = Könyvtáros, 1986. 4. sz. 233-235. p.

a Könyvtári Figyelőben napvilágot látott írásából kiderült, a hazai bibliológiai eredményekről szinte semmit nem tudott ez a frankofón társaság, köztük Molnár Pálnak a Libriben angolul megjelent írásáról sem. Rózsa Györgynek a nemzetközi összehasonlító bibliológiai feladatokat tárgyaló előadása mellett, a magyar előadók döntően az olvasáskutatás művelői közül kerültek ki. A konferencián sürgették Nemzetközi Bibliológiai Társaság megalakítását.

Sebestyén részletesebben számolt be a konferenciáról a Könyvtári Figyelőben.¹⁴⁹ A kollokvium központi témája az írásbeli közlés és az új technológiák (televízió, videó és a számítástechnika) viszonya volt¹⁵⁰. A maga idejében Kovács Máté is felismerte e témának a fontosságát, ám Sebestyén szerint is a hazaiak ezzel kevésbé foglalkoztak, figyelmük sokkal inkább olvasáskutatási témák felé fordult. Az elmúlt tíz évben nálunk csak részben folytatták Kovács Máté örökségét, jöllehet a professzor kezdeményezője volt a hazai olvasáskutatás megindulásának. Az új technikák bekapcsolása terén a franciák és más országok kutatói előbbre jártak. Másrészt Szabolcsi Miklós akadémikus és mások megjelenése rámutatott a bibliológia interdiszciplináris voltának hasznára, arra, hogy a francia kutatók, így Estivals is rendkívül széles modellje már túlmutatott (persze azt is megőrizve) az írásos-nyomtatásos közlésmódon. Személyes élményként hozzáfűzöm, hogy 1981 őszén megtapasztalhattuk Fülöp Gézával a lengyelek wroclawi konferenciáján, hogy Glombiowski professzorral az élen a lengyelek is sikerrel terjesztették ki a bibliológiát az új technikai közlésmódokra.

Az 1985-ös konferencián Fülöp Géza adott áttekintést „*A bibliológia értelmezése, a bibliológiai gondolkodás alakulása Magyarországon*” címmel.¹⁵¹ Értelmezésében Kovács Máté „*az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalainak, folyamatainak (az írásnak és olvasásnak), különböző termékeinek, megjelenési formáinak (az írásműveknek, a kiadványoknak), és intézményeinek (a kiadóknak, a nyomdáknek, a könyvterjesztő vállalkozásoknak, továbbá a könyvtáraknak és dokumentációs intézményeknek), az ezeket létrehozó és jellegüket meghatározó társadalmi szükségleteknek és igényeknek, valamint a tudat formálásában betöltött szerepüknek és funkciójuknak, végül társadalmi hatásuknak a vizsgálatát tekinti a bibliológia feladatának és tárgyának. Az írásos-nyomtatásos közlésmód és az egyéb modern technikai közlésmódok (a hang- és képrögzítés, távközlés stb.) kapcsolatát, összefüggéseit ugyancsak a bibliológiai kutatások feladatkörébe sorolja. Ez az*

¹⁴⁹ Sebestyén György: A mai francia kutatás főbb tendenciái. = Könyvtári Figyelő, 1986. 4. sz. 423-432. p.

¹⁵⁰ Másik írásában (Sebestyén György: Magyar-francia bilaterális bibliológiai kollokvium Budapesten. = Magyar Tudomány, 1986. 4. sz. 320-321. p.) megjegyezte, hogy a választott téma ellenére több előadás is a bibliológia általánosabb problémáival foglalkozott.

¹⁵¹ Az előadás 10 gépelt lapnyi változatát Kovács Ilona jóvoltából olvashattam el 2015. október elején. Nem adták közre és szakirodalmi munkásságáról összeállított bibliográfia, saját kiegészítése sem tartalmazza. Lásd Fülöp Géza szakirodalmi munkássága (1955-1997). Összeáll. Dombiné Zs. Tóth Rita, Hangodi Ágnes, Nagy Ildikó. = Fülöp Géza emlékkönyv. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes. Bp. 1999. 209-225. p

átfogó szemlélet magában foglalja tehát az írásos kultúra egész világát, beleértve annak társadalmi kapcsolatait és kapcsolódásait az egyéb közlésmódokhoz. A Kovács Máté által körvonalazott bibliológiai koncepció ilyen módon nem a különböző ismeretterületek tudományainak komplexuma, hanem olyan komplex, autonóm tudomány, amely önálló tárgya révén elkülönül a többi tudománytól.” Ez a bibliológia területének legjobb összefoglalása.

Estivalsra is érdemes visszatérni. Nagyívű írásában felvázolta az írásbeli közlés három korszakát: az írásbeli szövegelőállításét, a bibliográfiáét, míg a harmadikat a bibliológia korszakának nevezte. Leírta a bibliológia fejlődését Gabriel Peignot-tól, Paul Otlet-n és Rubakinon át a második világháború előestéjén létrejött nemzetközi bibliológiai iskoláig. Az 1958-1968-1972 közötti periódust az egymástól elszigetelt, különböző szakterületen végzett kutatásokkal jellemezte, megjegyezve, hogy 1950-1972 között még a bibliológia kifejezés is eltűnt. Ez azért is furcsa, mert nálunk éppen ebben az időszakban vezette be Kovács Máté, sőt a szocialista országok képzési konferenciáin is napirenden volt. Estivals szerint 1968-1982 fordulópont a bibliológia terén, új alapvetést hozott: ekkor indult például a bibliológiának a dokumentációhoz, az informatikához való viszonyának tisztázása. Leszögezte: nyilvánvaló, hogy *„mind-mind közvetlenül függenek az uralkodó gazdasági és politikai rendszertől.”*

Kovács Máté akkor hozott újat a bibliológia terén, amikor az a frankofón területeken eszerint válság korát élte, s utólag a nemzetközi bibliológia sorra igazolta a professzor törekvéseinek helyességét, a társadalmi igények-szükségletek fontosságát, a közléstudományi irányt, s azt, hogy az új technikai közlésmódok fejleményei felé fordította figyelmét.

1996-ban is szükségét érezte Fülöp Géza, hogy szóljon Kovács Máté bibliológiájáról, talán mintegy figyelmeztesse az akkoriban bibliológiával foglalkozókat az előzményekre. Fülöp Géza Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságának legalaposabb összefoglalását adta elő.¹⁵² Futala Tibornak az 1983-as emlékkönyvben közölt megállapításával egybehangzóan leszögezte, ennek semmi köze a porosz polcológiához (könyvtártanhoz). Kovács Máté és tudománya frankofón, ám azt megtoldotta modern szociológiával, rendszerelmélettel, továbbá kommunikációelméleti szempontok szerint vizsgálta az írás- és olvasás, a könyv- és könyvtári kultúra társadalmi funkcióját. Kovács Máté koncepciója szélesebb alapokon nyugszik, mint bármely kortársáé, s mint Horváth Tibor 1983-ban hangsúlyozta, Kovács Máté – korában ritka módon – rendszerben gondolkodott. Csak Sebestyén Géza volt társa a modern technikai közlésmódok szerepének korai felismerésében. Kovács Máté fontos felismerésekre jutott a közlésmódok és közlési rendszerek történeti viszonyáról: az új közlésmódok nem teszik

¹⁵² Kovács Máté születésének 90. évfordulóján Debrecenben 1996. október 28-án rendezett konferencián.

főlegessé a régít, új rendszer formálódásakor a valaha létezett összes közlésmódnak mind jut szerep. Fontosnak tartotta az olvasásismeretet, a szükséglet- és igényvizsgálatokat.

Fülöp Géza leszögezte, Kovács Máté 1960 után ebben a szellemben fejlesztette tovább az egyetemi könyvtárosképzést, de nem hivatkozott egyik későbbi írására sem. Említés nélkül hagyta a valószínűleg új eredményeit tartalmazó, s manapság nem talált 1968-as tanszéki kiadásban megjelent füzetét, vagy népműveléstudományi, tájékoztatástudományi stb. írásait. Fülöp Géza nem követte nyomon, merre haladt tudománya fejlesztésében? Nem ismerte volna Molnár Pállal való együttműködése gyümölcseit?¹⁵³ 2008-ban doktori disszertációját reciprok bibliológiának neveztem. Tévedtem, de mehetségem, hogy akkor még nem ismertem Kovács Máté kandidátusi disszertációját, hogy 1967-ben ő is az olvasásból indította, azt tette a bibliológia központi témájává. Fülöp nyilván ismerte professzora törekvéseit.¹⁵⁴

4. Horváth Tibor az új kézikönyv kapcsán a könyvtártudományról

Tudományelméleti vitáiról nem igazán elhíresült szakma, az évezred végén, amikor az Osiris Kiadó felajánlotta új, korszerű kézikönyv megjelentetését, rákényszerült tudománya értelmezésére. A feladatot Horváth Tibor vállalta.¹⁵⁵

Horváth a kézikönyv előtt már megszólalt.¹⁵⁶ A különböző tudománykoncepciók számbavétele után jutott el az ismeretszervező, -gazdálkodó könyvtár fogalmához, ehhez az új törvényszerűségeket kínáló nézetekhez. Kovács Máté bibliológiájáról azt írta, annyiban haladt Varjas nyomdokaiban, hogy szélesíteni akarta a könyvtári ismeretek határait, a vizsgálódás tárgyaként annak a társadalmi közegnek a bevonásával, amelyben a könyvtárak élnek. Csakhogy a társadalmi közeg ismerete még nem emeli a vonatkozó diszciplínákat a tudomány körébe. Szerinte a mintájául szolgáló francia bibliológiai iskola nem a könyvtártudományt akarta művelni, hanem Robert Escarpit művelődésszociológiáját. Horváth az informatikában találta meg kellően absztrakt törvények alkotására képes tudományt. Az információtudományi megközelítésnek ugyanaz a baja, ami a Kovács Máté előtti könyvtudományoknak, hogy csak a dokumentumot vagy az annál kisebb ismeretegységet veszik figyelembe, de a könyvtár másik összetevőjét, a használót és annak társadalmi voltát nem.

¹⁵³ Bővebben lásd Fülöp Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. (Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. 12. sz. 19-28. p.

¹⁵⁴ Tóth Gyula: Fülöp Géza, az olvasástörténet művelője. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 8. sz. 47-51. p.

¹⁵⁵ Horváth Tibor: A könyvtártudomány és információtudomány alapjai. = Könyvtárosok kézikönyve 1. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp. Osiris, 1999. 13-80. p.

¹⁵⁶ Horváth Tibor: Don Quijoték útjain. A szakmáról három szólamban. = Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 665-674. p.

Horváth Tibor – az új kézikönyv szerkesztőjeként – 1999-ben írt tudományelméleti bevezetőjében¹⁵⁷ információtudományról szolt, bibliológiáról nem.

Horváth Tibor az egyetemi könyvtárosképzés 50. évfordulóján, 1999. október 20-án tartott rendezvényen szintén tudományelméleti kérdésekről szolt.¹⁵⁸ Nézeteinek e legtömörebb változata az információtudományt azonosította a könyvtártudománnyal, ill. néha a könyvtár- és információtudomány megnevezést használta. Ez lett a kézikönyv tudományelméleti alapja. Horváth méltatta Kovács Mátét. Szerinte Kovács Máté fordulatot hozott a képzésben: a könyvtárakat az élő társadalom élő intézményeként kezelte. *„Ez a törekvés csak abból a szempontból bírálható, ha ez bírálat egyáltalán, hogy az információtudománynak csak kis felületét érinti, a nagyobbik rész kiesik az ilyen módon meghatározható keretből.”*

Hogy Horváth koncepciója mennyire volt sikeres a kézikönyvben írt tanulmányban, azt a szakma is vitatta a megjelenést követő számos recenzióban.¹⁵⁹

Summa

A bibliológia történetileg azonos időben keletkezett a 18-19. század fordulóján, mint az osztrák Denis tudománytörténeti alapú, a német Martin Schrettinger könyvtártechnológiai megközelítésű könyvtárelmélete. A frankofón irány, a Gabriel Peignot nevéhez kapcsolható bibliológia a könyvtárelmélet egyik irányává vált. A francia műveltségű Kovács Máté természetes módon nyúlt ehhez az irányzathoz, ráadásul Szabó Ervin nézeteiben megtalálta a hazai elődöt is. Az ő bibliológiája - természetesen a korábbiak számos módosulása után - egyfajta hozzáadás volt a bibliológiai koncepció fejlődéséhez. Nem biztos, hogy Kovács Máté teljes jogú tudománynak tekintette a bibliológiát. Többször hangsúlyozta, hogy még sokat kell dolgozni vele és fejleszteni akarta azt. A bibliológiát rendszernek, módszernek és szemléletnek tekintette. Kovács Máté bibliológiája mindenesetre alkalmas volt tanulmányai és antológiája számára, megfelelő a hazai könyvtárosképzés továbbfejlesztéséhez. Az antológia első kötetében közreadott tanulmánya már kapunyitás volt a közléstudományi kiszélesítés irányában, amely viszont alkalmassá tette ezt a megközelítést az új technikai közlésmódok értelmezésére és befogadására. Bibliológiai szemléletébe belefért a dokumentáció és a tudományos tájékoztatás is. Keveset említjük, ez a koncepció nyitott utat az olvasáskutatások

¹⁵⁷ Horváth Tibor: A könyvtártudomány és információtudomány alapjai i.m.

¹⁵⁸ Horváth Tibor: A könyvtár- és információtudomány tartalmi értelmezhetőségének problémái. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999. 11. sz. 10-15. p.

¹⁵⁹ A könyvtárosok kézikönyvéről Futala Tibor, Haraszti Pálné, Monok István, Sonnevend Péter, Sütő Péter. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 2. sz. 10-26. p.; Bényei Miklós: „Tudomány-e a könyvtártudomány?” Néhány gondolat a Könyvtárosok kézikönyve első kötetéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 3. sz. 16-22. p.; Bényei Miklós: Korszerű, tudományos, jól használható szintézis. Gondolatok az új magyar könyvtárosok kézikönyve öt kötetéről. = Könyvtári Figyelő, 2003. 3. sz. 593-604. p.

hazai kibontakozásához, az olvasástörténeti tanulságok számbavételéhez is. Nézetei állandó változásban voltak, annak közléstudományi irányban való fejlesztése, az új technikai közlésmódok fokozatos és folyamatos integrálása azt sejteti, az új technikával készült dokumentumok után, ez történt volna az informatikával, számítástechnikával is.

A hazai vita elmaradása és elfogadása hiányában igazán iskolává nem terebélyesedett tanítása. Molnár Pál, majd Kovács Máté halála után átmeneti szünet állt be, nem készült el az elméleti monográfia, szöveggyűjtemény sem. Talán még a képzés terén mutatkozott meg – természetesen új vonások, tartalmak befogadása mellett – évtizedekig való továbbélése. Az 1980-as évek közepén Rózsa György és Fülöp Géza próbálkozott újbóli elővételével. Kevés megjelenéssel, hasonlóan érdemi visszhang nélkül. Valószínűleg Rózsa Györgynek van igaza, hogy a bibliológia terjedését nagymértékben meggátolta túlzottan frankofón volta.¹⁶⁰

Pogányné Rózsa Gabriella szakirodalmi kalauzában azt írta: Kovács Máté *„bibliológiájában sokkal nagyobb szerepet, jelentőséget kap a könyv-könyvtáros-olvasó hármasságából az olvasó, vagyis a már korábban integrált olvasásszociológia mellett ő emelte be az új tudományok, a kommunikáció- és információelmélet elveit, eredményeit a könyvtári ismeretek körébe.”* Még hozzátette: *„Kovács Máté bibliológiai nézetei utáni magyar könyvtártudomány-értelmezések jó ideig nem hoztak újat, jelentős változások akkor következtek be, amikor a számítógépes technika és az internet térhódításával a könyvtári munka tárgyai elkezdtek »testtelenné« válni, vagyis a dokumentumcentrikus nézet helyett az ismeret, az információ, a tudás felé fordult a figyelem.”*¹⁶¹ Hozzáteszem, Kovács Máté törekvései felől vezetett erre út, a Kovács Máté előtti hazai könyvtártudományból nem. Ma is nagyon hiányzik korunk Kovács Mátéja.

¹⁶⁰ Rózsa György – Rózsa Dávid: Legvégül a tópart. (Ön)életrajz két kézre. Bp. 2015. 135. p.

¹⁶¹ Pogányné Rózsa Gabriella: A könyvkultúra kutatásának kútfoi. A könyv-, az írás, a nyomdászattörténet, a könyvtártudomány és a könyvkereskedelem szakirodalmi forrásai. Bp. Hatágú Síp Alapítvány, 2008. 181-182. p.